

ANDRZEJ ABRAMOWICZ

CERAMIKA Z CZERMNA NAD HUCZWA

WSTĘP

Prowadzone w 1952 r. badania na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Czermnie nad Huczwą doprowadziły m. in. do uzyskania pewnej ilości ceramiki, która zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ różni się w dość znaczny sposób od powszechnie nam znanej ceramiki ze środkowej, czy też zachodniej i południowej Polski.

Wykop na grodzisku był stosunkowo mały, obejmował tylko osiem działek o wymiarach $2,5 \times 2,5$ m, z tego do calca przebadano działek sześć. Widać z tego, że nasze wnioski opierać się będą na stosunkowo wąskiej bazie materiałowej i będą mogły w związku z tym ulegać korekturze w ciągu dalszych badań.

Ogólna ilość ceramiki uzyskanej z tego wykopu wynosi ok. 547 kg. Przejrzenie jej nasunęło szereg problemów, które można ująć w trzy zasadnicze punkty. 1. Stratygraficzne zaleganie ceramiki, jej charakterystyka i próba datowania. 2. Ceramika z Czermna jako wynik produkcji. 3. Ceramika z Czermna a ceramika Polski i Rusi.

I. STRATYGRAFICZNE ZALEGANIE CERAMIKI, JEJ CHARAKTERYSTYKA I PRÓBA DATOWANIA

W czasie prowadzenia badań wykopaliskowych wydzielono w Czermnie na podstawie kryteriów przyrodniczych, kulturowych oraz genetycznych 7 warstw zalegających nad sobą w normalnym układzie stratygraficznym, z tego warstwę VII obserwowano wyraźnie tylko w działce 2 i części działki 4, a w innych obecność jej nie jest bezwzględnie pewna.

Dokładna analiza całego materiału ceramicznego, pochodzącego z tych warstw, pozwala, jak dotąd, na wydzielenie tylko trzech poziomów (obejmujących przeważnie po kilka warstw), z których ceramika różni się między sobą. Trzeba jednak od razu powiedzieć, że przeważnie różnice między poziomami mają charakter statystyczny. Poziom pierwszy obejmuje warstwy I—IV, przy czym warstwa IV zawiera niektóre elementy

charakterystyczne też dla poziomu drugiego. Poziom drugi obejmuje warstwy V i VI, wreszcie poziom trzeci obejmuje warstwę VII. Poziomy te można scharakteryzować w następujący sposób.

W poziomie pierwszym około 88—95% ceramiki wykonanej jest z normalnej gliny ze związkami żelaza i ok. 5 do 12% ceramiki z gliny białej (kaolinowej?). Naczynia są ogólnie silnie obtoczone od dna do krawędzi. Dna i ścianki naczyń są często bardzo cienkie. Wśród den przeważają płaskie lub bardzo lekko wklęsłe (może 80%), następnie idą dna płaskie z wystającym pierścieniem (może 15%), wreszcie najrzadsze są dna głęboko wklęsłe (może 5%). Przytłaczającą większość stanowią naczynia o profilu esowatym, bardzo rzadko trafiają się fragmenty naczyń z cylindryczną szyjką (ryc. 15 i 15a). Najczęstszym typem krawędzi jest krawędź cienka, wychylona na zewnątrz, bogato profilowana (ryc. 3 i 3a). Na drugim miejscu, również bardzo licznie, występują krawędzie grube, okrągłe, czasem z rowkiem po stronie wewnętrznej, powodującym powstanie charakterystycznej wargi wewnętrznej (ryc. 4—8). Czasem rowek ten prowadzi do przechylenia krawędzi do wnętrza naczynia (ryc. 8). Na trzecim miejscu stoją krawędzie grube z charakterystyczną zewnętrzną wargą. Ten typ krawędzi występuje prawie wyłącznie u ceramiki z gliny białej (ryc. 9, 10). Następnie idą profile mniej częste (ryc. 11—14). W poziomie tym występują nieliczne fragmenty korczag zgrupowane zasadniczo w warstwie II. W poziomie tym, aż w głąb warstwy II, spotyka się też drobne fragmenty naczyń późnośredniowiecznych np. koloru stalowosiwego z ornamentem wyciskany, po 1 do 6 fragmentów w niektórych numerach inwentarzowych. Ceramika jest na ogół mało ozdobna. Znaki garncarskie występują.

Ogólny habitus materiału w połączeniu z innymi danymi, po porównaniu go z ceramiką środkowopolską i kijowską skłania mnie do datowania tego poziomu na wieki XII—XIII.

Na wieki XII—XIII są w Kijowie datowane naczynia o krawędzi okrągłej, zachylonej do wnętrza¹.

W drugim poziomie ceramicznym 15 do 60% ceramiki jest wykonanej z gliny białej, reszta z normalnej gliny żelazistej. Obok naczyń obtoczonych silnie pojawiają się naczynia obtoczone słabiej, o nierównej powierzchni wewnętrznej. Częściej słabe obtoczenie występuje wśród ceramiki z gliny białej niż z gliny normalnej. Dna i ścianki naczyń są rozmaitej grubości, brak jednak tak cienkich, jak w poziomie wyższym.

Ciągle przeważają dna płaskie lub bardzo lekko wklęsłe, zwiększa się jednak procent den płaskich z wystającym pierścieniem. Den głęboko wklęsłych nadal bardzo mało. Znaleziono w tym poziomie dwa dna ze śla-

¹ M. K. Kargier, *Archieologiczeskije issledowanija driewniego Kijewa*, Kijów 1951, s. 37, ryc. 25.

dami odcisku osi garncarskiej, na jednym z nich prócz tego był wypukły znak garncarski (ryc. 36, 37). Prawie wszystkie naczynia mają profil mniej więcej esowaty. Brak jest naczyń z cylindryczną szyjką. Znaleziono fragment talerza (ryc. 39). Najczęstszym typem krawędzi są krawędzie grube z zewnętrzną wargą (ryc. 21—25), które w poprzednim poziomie występowały mniej często, są one charakterystyczne dla ceramiki białej. Niekiedy krawędzie grube i okrągłe, częste w poziomie pierwszym. Nadal są częste krawędzie profilowane (ryc. 29, 30) oraz pojawiają się profile wychylone, z pionowo ściętą krawędzią i czasami z żłobkiem na niej (ryc. 26—28). Znaki garncarskie występują. Ceramika biała jest prawie bez ornamentów, wśród ceramiki z gliny normalnej częste są linie faliste, czasem trochę krzywe, i żłobki dookolne, czasem nierówne. Ornament jest zwykle ryty głęboko. W tym poziomie znaleziono też kilka fragmentów korczag, lecz wyłącznie w działach 4 i 5. Nie stwierdzono występowania wtrętów ceramiki późnośredniowiecznej.

Ogólny habitus materiału, w połączeniu z innymi danymi, skłania mnie do datowania tego poziomu na wiek XI i może koniec wieku X.

W trzecim poziomie ceramicznym w powszechnym użyciu jest normalny surowiec gliniany, fragmentów ceramiki białej jest mało, najwyżej sięga 10%. Obok fragmentów naczyń bardzo słabo obtoczonych pod krawędzią spotyka się też fragmenty obtoczone silnie. Dna są przeważnie bardzo lekko wklęsłe lub z wystającym pierścieniem (ryc. 51). Znaków garncarskich dotąd brak. Naczynia mają profil esowaty, często z największą wydętością brzuśca umieszczoną nisko (ryc. 43, 44, 52, 53). Najczęściej występuje krawędź wychylona na zewnątrz, pionowo ścięta, ze żłobkiem na niej, spotyka się też krawędzie bogaciej profilowane (ryc. 50, fig. 2 i 43a). Brak jak dotąd typowych krawędzi grubych i okrągłych, charakterystycznych dla poziomu pierwszego, i krawędzi z zewnętrzną wargą, charakterystycznych dla ceramiki białej pierwszego i przede wszystkim drugiego poziomu ceramicznego. W ornamentyce częste są krzywe linie faliste oraz nierówne żłobki dookolne (ryc. 49—53). Zespół charakteryzuje współistnienie fragmentów ceramiki mocno prymitywnej (ryc. 52—55) obok stosunkowo wysoko rozwiniętej (ryc. 43—50).

Mimo że fragmenty prymitywniejsze sugerują wiek wcześniejszy, całość jestem skłonny datować na wiek X, trochę przed i trochę po roku 950.

II. CERAMIKA Z CZERMNA JAKO WYNIK PRODUKCJI

Rozpatrując ceramikę z Czeramna jako wynik produkcji trzeba zwrócić uwagę przede wszystkim na następujące punkty: 1. surowiec; 2. podstawowe narzędzie — koło garncarskie; 3. techniki; 4. pracownie. Będą tu też omawiane: 5. fragmenty korczag; 6. ceramika prymitywna z górnych warstw Czeramna i 7. ceramika późna.

1. Surowce

Podstawowy surowiec garncarski — glina, był przez mieszkańców Czeramna wykorzystywany co najmniej w dwóch gatunkach. Pierwszy rodzaj stanowiła normalna glina żelazista, która po wypaleniu naczyń dawała im barwę brązową, cegląstą lub brunatną czy siwą, a przy zadymieniu nawet czarniawą. Tego rodzaju gliny były powszechnie stosowane w całym garncarstwie zachodniosłowiańskim. Specyfikę Czeramna w stosunku do ziem zachodniosłowiańskich stanowi szerokie stosowanie przez miejscowych garncarzy innych glin, mianowicie glin białych (kaolinowych?). W czasie kampanii wykopaliskowej geolog mgr Mojski stwierdził występowanie tych glin w najbliższym otoczeniu grodu. W wyniku ich zastosowania otrzymywano naczynia koloru białego i kremowego, przy przydymieniu często siwawego, a nawet czarniawego. Wygląd skorupy jednak zawsze jest tak charakterystyczny, że przeważnie nie ma wątpliwości przy określaniu surowca. Kilka jednak fragmentów budzi podejrzenie, że czasami mieszano oba gatunki glin, np. spotyka się nieliczne skorupy o wypale brązowym, a w przełomie można dostrzec małe grudki źle wymieszanej gliny białej, która nie posiadając tlenków żelaza nie zabarwiła się na brązowo. Warto też dodać, że nie tylko garncarze stosowali białą glinę, bo także duży procent polepy jest tej barwy.

Badając dzieje garncarstwa w Czermnie trzeba zauważyć, że wykorzystanie obu gatunków glin nie było równomierne w ciągu istnienia grodu i fakt ten posłużył mi jako jedno z kryteriów przy podziale zespołów ceramicznych tego stanowiska. Kryterium surowca pokrywa się tu ściśle z kryterium stratygraficznym i ze zjawiskami z zakresu zmiany form naczyń, wynikłymi z kumulowania się doświadczenia garncarskiego, zmian kanonów estetycznych, lub też wzrostu stabilności koła garncarskiego.

I tak warstwy górne, I do IV włącznie, zawierają przeciętnie 5 do 12% ceramiki białej, warstwy środkowe, V do VI, zawierają jej od 15 do 60%, a warstwa dolna, VII, znowu mało — od 0 do 10%, co jest tym bardziej uderzające, że 10 cm wyżej mamy już wysokie procenty jej występowania. Wobec pokrywania się występowania ceramiki białej z warstwami wydzielonymi metodami przyrodniczymi, jak i zjawiskami kulturowymi, można było wydzielić trzy zasadnicze poziomy, wewnątrz których ceramika mało się różni, przy sporych różnicach między poziomami. Nie neguję jednak możliwości rozwoju, w ramach poszczególnych poziomów. Dopiero dalsze badania mogą coś więcej o tym powiedzieć.

Rozważając rzecz historycznie można stwierdzić, że najstarsza ludność z Czeramna w małym stopniu wykorzystywała miejscowe białe gliny lub ich w ogóle nie wykorzystywała, gdy przyjmiemy, że 10 cm wyżej zalega warstwa z dużą ilością białej ceramiki, która mogła przedostać się

i niżej (np. przez wdeptywanie w rozmokły grunt oraz przez wkopywanie przez ludzi i zwierzęta). Potem, w czasie tworzenia się warstwy V i VI (drugi poziom ceramiczny), istniał okres intensywnego stosowania w produkcji glin białych, ceramika biała stanowi przeciętnie $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{2}$, a nawet większą część wszystkich wyrobów garncarskich. Wreszcie w górnych warstwach ilość jej znowu maleje.

Jest rzeczą interesującą, że ceramika biała stanowi swojego rodzaju typ. Trudno mi jeszcze rozstrzygnąć, czy mamy do czynienia z wpływem surowca na formę, czy funkcji naczyń białych, czy wreszcie mody. W każdym razie w Czermnie naczynia te z reguły mają mniej lub więcej esowaty profil, są w 99% nie zdobione, brak na nich nawet żłobków dookolnych i mają charakterystyczny gruby brzeg, o przekroju czasami podobnym do trójkąta o zaokrąglonych kątach. Brzeg ten ma jakby wysuniętą zewnętrzną wargę (ryc. 9, 10, 21—25). Reguła ta ma wyjątki, lecz nieliczne, są wypadki np. żłobkowania białych naczyń, nawet zdobienia ich linią falistą; zdarza się też (w górnych warstwach), że ceramika ma inną krawędź (ryc. 6), lecz są to wypadki sporadyczne.

Omawiając surowiec trzeba dodać, że gliny miejscowe są bardzo delikatne w dotyku, a garncarze dodawali do nich domieszki tak drobnoziarniste, że naczynia mają o wiele mniejszą szorstkość niż większość naczyń wczesnośredniowiecznych z Polski środkowej czy zachodniej.

2. Koło garncarskie

Podstawowym narzędziem produkcji garncarskiej jest koło garncarskie. Cała ceramika z Czermna — może z nielicznymi wyjątkami — była lepiona za jego pomocą. O rodzaju koła najczęściej nam mówią kształty den naczyń. Trzeba więc od razu stwierdzić, że ok. 80% den czerwińskich to dna zupełnie płaskie lub bardzo lekko wklęsłe, następnie idą dna z wystającym pierścieniem i wreszcie dna głęboko wklęsłe. Tych ostatnich jest może 5%, może nawet mniej — trudno to ująć statystycznie. Obraz ten jest podobny we wszystkich trzech poziomach, z tym że w poziomie 2 więcej jest den z pierścieniem niż w poziomie 1, a w poziomie 3 głęboko wklęsłych naczyń właściwie brak. Z tego wynika, że przeciętne koło garncarskie miało zwykle górną tarczę płaską lub prawie płaską, bez żadnych nakładek. Że jednak nakładki czasem się trafiały, świadczą dwa dna z wypukłymi guzkami. Jedno z nich z warstwy II (poziom 1) ma cztery guzki i jest lekko wklęsłe (ryc. 16), drugie z warstwy III (także poziom 1) jest mocno wklęsłe i ma trzy wypukłe guzki (ryc. 17). Ślady te pewnie pochodzą od głęboko wbitych kołeczków, przymocowujących nakładkę do tarczy koła.

Dla drugiego poziomu ceramicznego, ściślej dla warstwy VI, mamy poświadczane koło o osi nieruchomej. Dowodem jest dno naczynia bia-

łego, płaskie z okrągłym odciskiem osi (ryc. 36) oraz drugi fragment dna, również płaskiego i z białej gliny, które posiada wypukły znak garncarski w kształcie krzyża w kole. W środku znaku jest okrągłe zagłębienie, prawdopodobnie też ślad po osi (ryc. 37). Można przypuszczać, że inne naczynia, przynajmniej z tego poziomu, były również lepione na tego typu kole².

Znaki garncarskie występują w Czermnie stosunkowo nielicznie i — jak dotąd — nie zaobserwowano powtarzania się ich. Są to przeważnie krzyże, krzyże w kole, w jednym wypadku znak w kształcie litery „Z” (ryc. 18) oraz w jednym wypadku znak powstały jakby z przecięcia się czterech kwadratów (ryc. 38). Najbliższa analogia do niego pochodzi z Bnina w pow. śremskim³. Występują one od I do VI warstwy, brak ich — jak dotąd — w warstwie VII.

Zwraca uwagę występowanie w pierwszym poziomie den bardzo cienkich i czystych w konturze, które dowodzą wysokiej techniki przy obtaczaniu naczyń. Jest to może pierwszy krok do przejścia do ich toczenia.

3. Techniki

Materiał z Czerмна pochodzi z niewielkiego wykopu, dlatego też nasze wiadomości o technikach stosowanych przez miejscowych garncarzy są nieliczne i dość przypadkowe. Co najmniej jednak w trzech wypadkach udało się stwierdzić po wewnętrznej stronie naczyń ślady zlepień taśm, czy też wałków, które mówią nam o budowie ścianek naczyń za pomocą układania kolejno coraz nowych warstw gliny. Wszystkie trzy wypadki pochodzą z drugiego poziomu ceramicznego. Nie umiem jednak na podstawie tych śladów bliżej określić tej techniki⁴.

Interesująco przedstawia się w Czermnie sprawa ewentualnego pobielania niektórych naczyń, prawdopodobnie za pomocą tzw. śligu. Ślig powstaje w ten sposób, że garncarz przy pracy ciągle macza ręce w naczyniu z wodą i w rezultacie najdrobniejsze cząsteczki gliny osiadają w nim tworząc bardzo delikatną pobiałkę — ślig. Śligiem — we współczesnym garncarstwie ludowym — pobiera się naczynie po obsuszeniu, a przed wypaleniem. Obecnie celem tego zabiegu jest uzyskanie gładkiej powierzchni pod polewę⁵. Posiadamy z Czerмна fragment naczynia, które ma na powierzchni wyraźne ślady mazania kremowobrazową gliną.

² W. Hołubowicz, *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń 1950, por. rozdz. *Ślady po narzędziach i technikach*.

³ R. Jakimowicz, *Okres wczesnohistoryczny*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1939—1948, s. 391.

⁴ Hołubowicz, *op. cit.*, por. rozdz. *Ślady po narzędziach i technikach*.

⁵ Informacje od J. Krajewskiej, dyr. Muzeum Etnograficznego w Łodzi. Por. *Katalog garncarstwa ludowego woj. rzeszowskiego*, Łódź 1952, s. 22—23.

Są na nim widoczne nawet odciski mażących palców. Fragment ten pochodzi z pierwszego poziomu ceramicznego (warstwa II). Szereg innych fragmentów, też z tego poziomu, ma ślady podobne, lecz budzące więcej wątpliwości.

Nie mogę jeszcze w tej chwili rozstrzygnąć kwestii istnienia na grodzie ceramiki polewanej. W górnych warstwach poziomu pierwszego (darń, warstwa I i II) znaleziono kilka fragmentów naczyń bardzo cienkich o jaszkrawej polewie, które jednak wyglądają nowożytnie. Oprócz nich mamy trzy fragmenty — też z warstw górnych — niewątpliwie wczesnośredniowieczne, o zeszkłonej powierzchni, lecz faktura ich nasuwa przypuszczenie, że zeszklenie nastąpiło w wyniku wtórnego, przypadkowego przepalenia.

4. Pracownia garncarska

Zachodzi pytanie, czy ceramika znajdowana na grodzie była produkowana tylko na podgrodziach i we wsiach okolicznych, czy też była produkowana także na samym grodzie.

W działce 5, tuż nad calcem, przy granicy jamy 5, a z drugiej strony na zaczynającym się stoku wysokiej kępy z wnętrza grodu, razem z zespołem ceramicznym charakterystycznym dla drugiego poziomu ceramicznego, znaleziono w toku badań skupisko brył glinianych. Miały one kształt małych chlebków lub raczej buł. Były przepalone — prawdopodobnie wtórnie; znaleziono je w stanie częściowego pokruszenia i kruszyły się one dalej przy dotknięciu. Jak już napisałem, miały one kształt buł o spodzie płaskawym i wierzchu wypukłym (ryc. 40—42). Na spodach są wyraźne odciski dranic, na których były te leżały. Średnica ich wynosi 9—10 cm, a wysokość ok. 5,3—6,5 cm. Więkość buł i fragmentów jest z normalnej gliny żelazistej, są jednak między nimi i fragmenty buł z gliny białej. Nie stwierdzono, aby w glinie tej znajdowała się jakaś sztuczna domieszka.

Nasuwa się przypuszczenie, że glina w tych bułach jest śladem pracowni garncarskiej. Interpretacja ich nie jest jednak łatwa. Jeżeli glina ta wiąże się z produkcją garncarską, to zachodzi pytanie, z jakim stadium produkcji mamy do czynienia. Kształt i wielkość buł sugeruje, że był to surowiec przygotowany już do bezpośredniego użycia, brak domieszki zdaje się temu przeczyć i wskazuje na jakieś wcześniejsze stadium obróbki gliny.

Aby wyczerpać wszelkie możliwości interpretacyjne, nie można wykluczyć użycia tej gliny do wykonania z niej polepy. Ten jednak pogląd jest o tyle mało prawdopodobny, że trudno przyjąć, iż przygotowano sobie w tym celu aż dwa gatunki glin i uformowano je w specjalne buły. Niestety, w czasie znalezienia ich nie ujawniła się żadna okoliczność

ułatwiająca interpretację. Mimo tego skłaniam się do uznania tego skupiska za ślad pracowni garncarskiej⁶.

5. Fragmenty korczag

Dowodem handlu Czermna z Rusią Kijowską są znalezione tu ułamki korczag.

W czasie regularnych badań wykopaliskowych uzyskano 37 fragm., a jeden fragment, najbardziej charakterystyczny, został znaleziony na powierzchni podgrodzia nr 2 (ryc. 58 i 58a). Fragmenty z wykopu zalegały w pierwszym poziomie ceramicznym, przede wszystkim w warstwie II, a w działkach 4 i 5 schodziły też do poziomu drugiego.

Ułamki te są koloru ceglatego, względnie żółtawoceglatego, na ogół są grube, świetnie wypalone i mają na sobie wyraźne i równe ciągi garncarskie. Niestety ułamki przez nas znalezione nie pochodzą z części korczag charakterystycznych, z wyjątkiem fragmentu z podgrodzia, przy którym zachowała się część ucha⁷ (ryc. 58 i 58a). Opis tego fragmentu zamieszczam w części materiałowej.

6. Ceramika prymitywna w górnych warstwach Czermna

W górnych warstwach grodziska w Czermnie, w pierwszym poziomie ceramicznym, znaleziono kilka (4—5) fragmentów naczyń, które techniką wykonania i całym wyglądem nie pasują do zespołu, w którym zostały znalezione. Fragmenty te pochodzą z naczyń obtoczonych bardzo słabo i tylko pod krawędzią (ryc. 56, 57). Ich glina ma gruboziarnistą domieszkę piasku. Zachodzi pytanie, jak to zjawisko interpretować. Można mieć dwie koncepcje: albo mamy do czynienia z fragmentami wywleczonymi z warstw niższych, np. przy kopaniu dołów pod słupy, lub z pozostałościami ówczesnej ceramiki reliktovej, niżej stojącej. Nie w każdym wypadku rzecz można rozstrzygnąć. Jeden fragment jestem skłonny uznać za pozostałość naczynia reliktowego, ponieważ krawędź jego jest mocno rozwinięta i sugeruje, że lepiącemu je garncarzowi nie były obce bogato ukształtowane profile naczyń mocno obtoczonych (ryc. 57).

7. Ceramika późna

W górnych warstwach Czermna, w darni, w warstwie I i II, znaleziono ok. 50 małych ułamków ceramiki późnej. Największe ich zgrupowanie

⁶ Skłaniają mnie do tego sugestie etnografów, prof. Gajka, który oglądał buty w Czermnie, i dr J. Krajewskiej, z którą konferowałem w Łodzi.

⁷ Por. B. A. Rybakow, *Riemieszło driewniej Rusi*, ryc. 97, s. 354; tenże, *Riemieszło*, [w:] *Istorija kultury Driewniej Rusi*, t. 1, Moskwa 1948, ryc. 97.

było w działkach najbliższych wałowi. Ułamki te pochodzą przeważnie z cienkościennych naczyń toczonych na kole garncarskim. Są one koloru stalowoszarego. Często zdobione są ornamentem wyciskany za pomocą kółka, którego obręcz wycięta była we wzory geometryczne. Ornament zawsze jest jednakowy i tworzy charakterystyczną jodełką. W warstwie II (poziom 2) znaleziono guz od pokrywki, która była wytoczona na kole i odcięta od niego drutem.

III. CERAMIKA Z CZERMNA A CERAMIKA POLSKI I RUSI

Już na początku badań wykopaliskowych orientowaliśmy się w tym, że ceramika z Czerмна różni się od znanej nam ceramiki wczesnośrednio-wiecznej z innych znanych nam rejonów Polski. Różnice są dość zasadni-cze. Pierwszą z nich trzeba odnieść do podstawowego narzędzia pro-dukcji — koła garncarskiego. Jak już pisałem poprzednio, przeważają w Czermnie dna płaskie, gdy w innych rejonach Polski w tym okresie przeważają dna wklęsłe. Widać więc, że w Czermnie o wiele częściej używano koła z płaską tarczą bez żadnych nakładek, albo też z szeroką płaską nakładką. Druga różnica polega na wykorzystaniu w produkcji garncarskiej białych glin. Jak stwierdzono, w pewnym okresie czasu (wiek XI ?) do 60% naczyń wykonano z tego surowca. Teoretycznie rzecz biorąc można przyjąć, że wszędzie, gdzie występują tego rodzaju gliny, istniały podstawy do wykorzystania ich w produkcji garncarskiej. Przy-kładem stosowania glin podobnych — nie identycznych — może być cera-mika z Krakowa ze stanowiska na ulicy Jerozolimskiej⁸. Barwa jej jest z wierzchu białawoszara, od środka różowawa. Jednak trzeba przyznać, że na ogół nie ma w Polsce tradycji wykorzystywania tego rodzaju glin. Inaczej jest u Słowian wschodnich. Znając ceramikę ruską tylko z publika-cji, trudno ocenić, w jakim stopniu stosowano tam białe gliny, lecz że stosowano je, nie ma wątpliwości, ponieważ znamy z tego surowca grze-chocki, pisanki i kijowskie naczynia z żółtawo zielonąwą polewą⁹, które do Polski przychodziły jako import. Wydaje się jednak, że produkowanie ceramiki z białego surowca na tak wielką skalę jest w większym stopniu charakterystyczne dla samego Wołynia niż dla właściwej Rusi Kijowskiej. Już swojego czasu pisał R. Jakimowicz: „Wczesnohistoryczna ceramika wołyńska jest zupełnie nie opracowana i dotychczas bardzo mało znana. Zdaje się, że już bardzo wcześnie podlegała ona oddziaływaniu wyższych umiejętności technicznych i lepszego wypału, które przyszły z nad Czar-

⁸ Materiały w Muzeum Archeologicznym PAU w Krakowie.

⁹ Taką ceramikę znaleziono np. w Gdańsku w warstwach datowanych na koniec XI i na XII w. Znana jest mi z autopsji.

nego Morza. Również obfitość doskonałej glinki białej przyczyniła się do wcześniejszego udoskonalenia wytworów rzemiosła garncarskiego¹⁰.

Dalsze różnice między Czermnem a innymi rejonami Polski widoczne są w szczegółach formy naczyń, a przede wszystkim w typach krawędzi. I tak, jak już pisałem poprzednio, ceramika biała ma właściwe sobie brzegi grube, z charakterystyczną zewnętrzną wargą i ten typ występuje u niej w ponad 90% przypadków. W innych rejonach Polski tych typów się raczej nie spotyka. Ponadto w pierwszym poziomie ceramicznym — tym razem wśród naczyń z gliny normalnej — mamy brzegi grube i okrągłe, często z rowkiem po stronie wewnętrznej, a czasami wręcz zachylone do wnętrza (ryc. 6—8), które w Polsce zachodniej i środkowej bylibyśmy skłonni datować na późne średniowiecze, gdy w Czermnie musimy je datować na wiek XII—XIII. Mają one bliskie analogie wśród ceramiki kijowskiej, również datowanej przez Kargera na wiek XII—XIII¹¹.

Wschodniosłowiańskim elementem jest też małe ucho znalezione w pierwszym poziomie ceramicznym, w warstwie II¹² (ryc. 19). Fragmenty korczak z Czerdna, rozproszone w poziomie pierwszym i częściowo drugim, są znowu śladem handlu z którymś z ważniejszych ośrodków Rusi.

Rozpatrując różnice między ceramiką innych rejonów Polski a Czerdnem, trzeba też stwierdzić, że garncarze czermnińscy stosowali do glin domieszki bardzo drobnoziarniste i same gliny mieli bardzo delikatnie, tak iż naczynia w dotknięciu są przeważnie o wiele mniej szorstkie niż np. naczynia z Polski centralnej.

Wymieniwszy najważniejsze różnice przechodzę teraz do podobieństw, które łączą Czerdno z resztą Polski. Jest rzeczą ciekawą, że spotyka się tu naczynia z cylindryczną szyjką, które są typowe dla Słowiańszczyzny północno-zachodniej¹³. Czerdno jest najbardziej na południowy wschód wysuniętym punktem, z którego ten typ posiadamy. Naczynia z cylindryczną szyjką występują w Czerdmie tylko w pierwszym poziomie ceramicznym datowanym na wiek XII—XIII i są rzadkie. stanowią bowiem ułamek procentu całej ceramiki.

Podobieństwa są też duże wśród ceramiki z gliny normalnej, żelazistej. Widać je zwłaszcza wśród naczyń o krawędzi profilowanej, a przede wszystkim w naczyniach z krawędzią wychyloną, pionowo ściętą, z row-

¹⁰ Jakimowicz, *op. cit.*, s. 420.

¹¹ Kargier, *op. cit.*, ryc. 25.

¹² Kargier, *op. cit.*, ryc. 8 i 129.

¹³ K. Musianowicz, *Mazowieckie naczynia z cylindryczną szyjką na tle słowiańskiego materiału porównawczego*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 18: 1951—1952, z. 3—4, mapa 1 na s. 374.

kiem na pionowej płaszczyźnie. Zaczynają się one na granicy poziomu pierwszego i drugiego (ryc. 12), trwają w drugim (ryc. 26) i w trzecim (ryc. 43). Ilość ich jest większa w warstwach starszych.

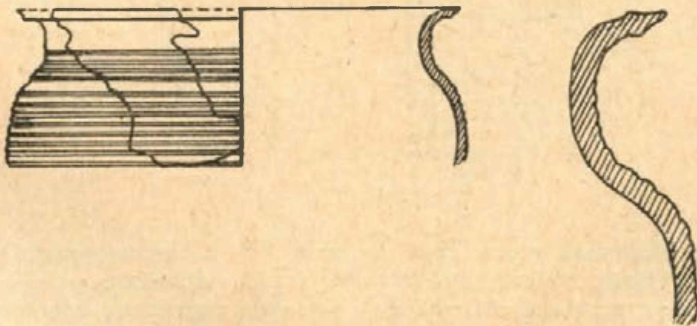
Reasumując trzeba stwierdzić, że ceramika z Czeramna różni się od ceramiki z innych rejonów Polski, lecz istnieją też uderzające zbieżności. Zbieżności te spotyka się we wszystkich warstwach, lecz ilość ich zdaje się zwiększać w warstwach dolnych.

Stosunek tej ceramiki do ceramiki rdzennie ruskiej nie jest całkiem jasny. Prześledzenie go jest o tyle trudne, że żadne publikacje nie dają dostatecznego pojęcia o charakterystycznych cechach ceramiki ruskiej. Dopiero autopsja może to zagadnienie rozstrzygnąć. Na tym etapie badań jasne jest, że niektóre typy mają uderzające analogie w Kijowie, lecz dla całego szeregu cech brak mi w tej chwili analogii. Trzeba sobie zdawać sprawę ze specyfiki Grodów Czerwieńskich i może najbliższa prawdy będzie teza, że tu, jako na terenie przejściowym, będziemy mieli do czynienia z elementami obu kultur, polskiej i ruskiej, oraz z elementami lokalnymi, właściwymi temu obszarowi.

MATERIAŁY

Ceramika poziomu pierwszego

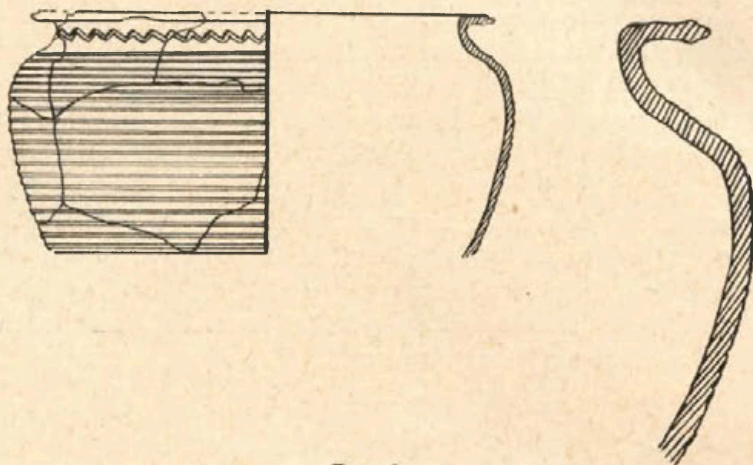
1. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru brązowego. Zachowana wys. 9 cm, średn. wylewu ok. 23,5 cm, największa średn. wydętości brzuśca ok. 24,8 cm. Profil naczynia jest esowaty z lekko zaznaczoną szyjką, ok. 2 cm wys. Krawędź jest wywinięta na zewnątrz, cienka i profilowana. Powierzchnia naczynia pod samą

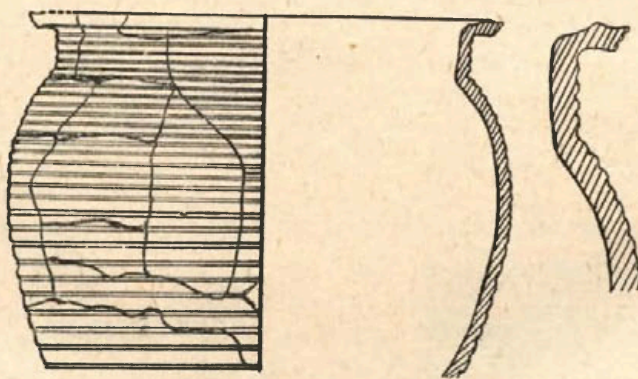
Ryc. 1

prawie krawędź zdobiona jest głębokimi i dość szerokimi żłobkami dookólnymi. Naczynie było silnie obtoczone. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej, z bardzo drobną domieszką piaszczystą. Poziom 1, w—wa II, dz. 7, ryc. 1.

2. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru brązowoszarego. Zachowana wys. 12 cm, średn. wylewu 25 cm, największa średn. brzuśca ok. 27 cm. Naczynie miało profil esowaty, a krawędź cienką, długą, profilowaną i odwinętą prawie pod kątem prostym. Pod krawędzią znajduje się pojedyncza linia falista, ryta poprawnie. Niżej zaczynają się żłobki dookolne. Naczynie jest silnie obtoczone. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z domieszką drobnego piasku. Poziom 1, w—wa II, dz. 4, ryc. 2.

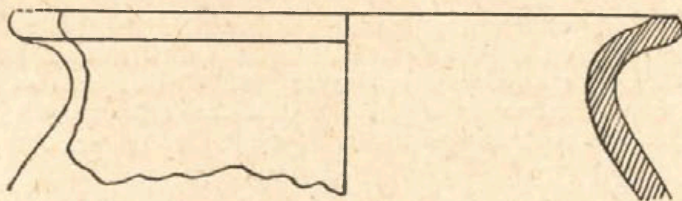

Ryc. 2

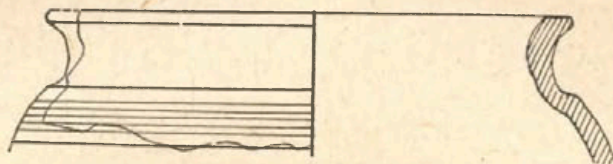
Ryc. 3

3. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru szarobrazowego. Zachowana wys. 19 cm, średn. wylewu ok. 25,5 cm, średn. największej wydętości brzuśca ok. 27 cm. Naczynie ma profil esowaty z wyraźnie zaznaczoną cylindryczną szyjką, ok. 2,5 cm wys. Krawędź jest cienka, wywinięta na zewnątrz i profilowana. Naczynie od samej krawędzi zdobione jest szerokimi żłobkami dookolnymi. Po stronie wewnętrznej widać szerokie mazanie horyzontalne, mające wręcz charakter półokrągłych żłobków od 0,5 do 1,5 cm szer. Wynikły one pewnie z wygładzania wnętrza naczynia o tak dużej średnicy. Krawędź dobrze obtoczona. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z dość drobną domieszką piaszczystą. Poziom 1, w—wa II, dz. 5, ryc. 3.

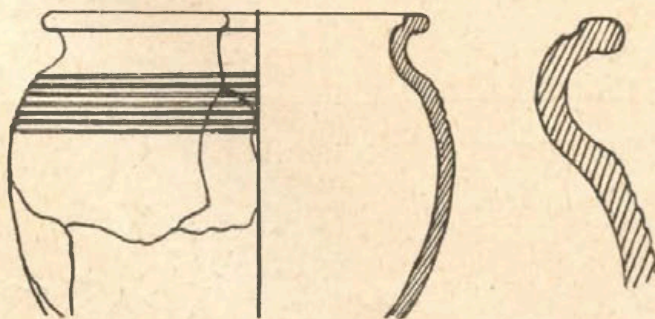
Ryc. 4

4. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru brązowego. Zachowana wys. ok. 5 cm, średn. wylewu ok. 18 cm. Naczynie miało profil esowaty. Krawędź jest gruba, okrągła, z lekkim wgłębieniem po stronie wewnętrznej. Naczynie było doskonale obtoczone. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z bardzo drobną domieszką piaszczystą. Wypał dobry. Poziom 1, w—wa II, dz. 4, ryc. 4.

Ryc. 5

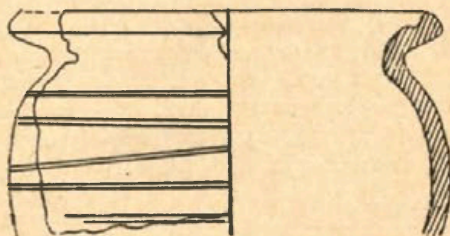
5. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru brązowego. Zachowana wys. 4 cm, średn. wylewu ok. 14 cm. Naczynie miało profil esowaty z małym załamaniem u przejścia w krótką szyjkę przechodzącą w słabo wywiniętą, zaokrągloną, dość grubą krawędź. Na brzuścu naczynia widoczne są płytkie i dość wąskie żłobki, mające raczej charakter śladu technicznego niż ozdoby. Naczynie było bardzo silnie obtoczone. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z bardzo drobną domieszką piaszczystą. Poziom 1, w—wa II, dz. 4, ryc. 5.

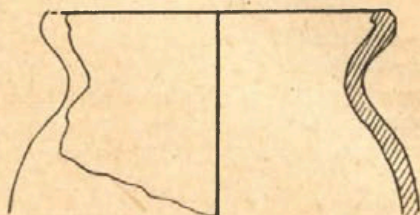
Ryc. 6

6. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru białego z szarymi zaciemnieniami. Zachowana wys. 16,3 cm, średn. wylewu ok. 21 cm, największa średn. brzuśca ok. 24 cm. Profil naczynia jest esowaty. Krawędź jest gruba, okrągła i po stronie

wewnętrznej ma charakterystyczny rowek. Na górnej części brzuśca mamy pas, o ok. 3,5 cm szerokości, żłobków dookolnych, wąskich i płytkich. Naczynie jest bardzo silnie obtoczone. Do wyrobu użyto gliny białej. Zaciemnienia na powierzchni powstały najprawdopodobniej w czasie wypalania. Domieszka w glinie jest bardzo drobnoziarnista. Poziom 1, w—wa II, dz. 6, ryc. 6.

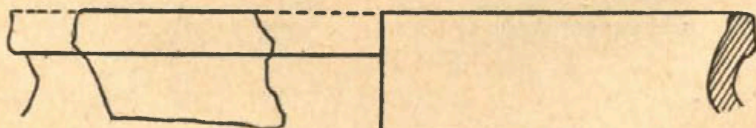
Ryc. 7

Ryc. 8

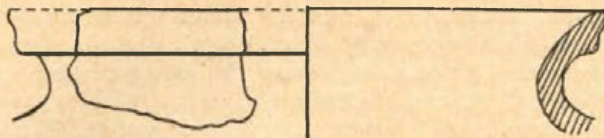
7. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru siwoszarego. Zachowana wys. ok. 6 cm, średn. wylewu ok. 11 cm, największa średn. brzuśca ok. 11,8 cm. Profil naczynia jest esowaty. Krawędź gruba i okrągła, ze żłobkiem po stronie wewnętrznej. Brzusiec jest pokryty żłobkami bardzo niewyraźnymi i płytkimi, stojącymi na pograniczu śladu technicznego i ornamentu. Naczynie było silnie obtoczone, do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z drobną domieszką piaszczystą. Poziom 1, w—wa III, dz. 4, ryc. 7.

8. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru brązoszarego. Zachowana wys. 5,5 cm, średn. wylewu ok. 9 cm. Naczynie miało profil esowaty. Krawędź jest gruba, wałkowata, zachylona do wnętrza naczynia. Ślady po wewnętrznej i zewnętrznej stronie wskazują na mocne obtoczenie. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z domieszką drobnego piasku. Poziom 1, w—wa II, dz. 5, ryc. 8.

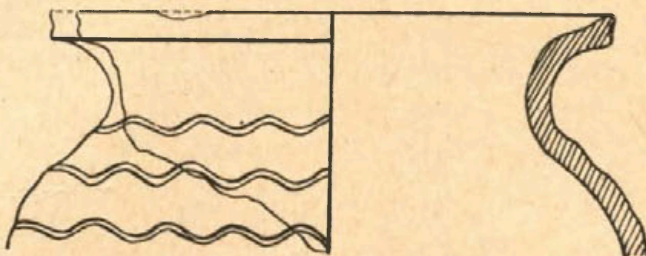
Ryc. 9

9. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru szarobiałego. Zachowana wys. 3,1 cm, średn. wylewu ok. 20 cm. Naczynie najprawdopodobniej miało profil esowaty. Krawędź jest gruba, charakterystyczna dla ceramiki białej, obtoczona jest silnie. Do wyrobu użyto gliny białej z domieszką drobnego piasku. Poziom 1, w—wa II, dz. 1, ryc. 9.

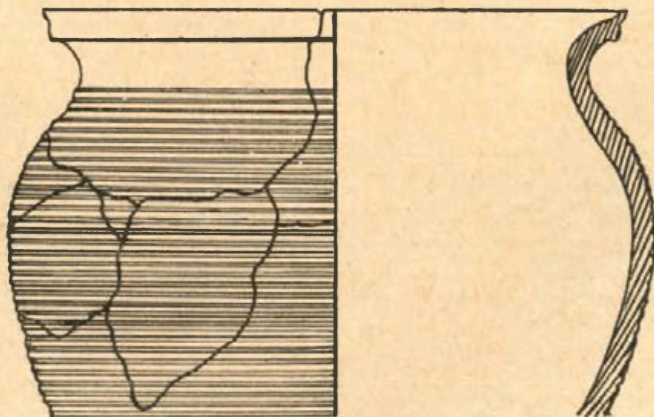
Ryc. 10

10. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru białego. Zachowana wys. 3,2 cm, średn. wylewu ok. 16 cm. Naczynie miało najprawdopodobniej profil esowaty. Krawędź jest gruba, wywinięta, charakterystyczna dla ceramiki białej. Obtoczona jest silnie. Do wyrobu użyto gliny białej z bardzo drobną domieszką piaszczystą. Poziom 1, w—wa II, dz. 4, ryc. 10.

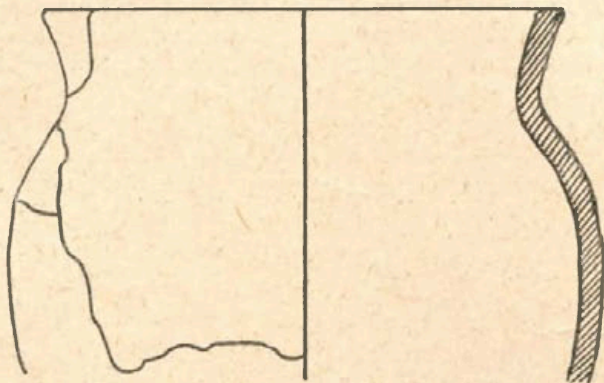
Ryc. 11

11. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru białokremowego. Zachowana wys. 6,4 cm, średn. wylewu ok. 1,5 cm. Naczynie miało profil esowaty. Krawędź jest szeroka, wywinięta i pionowo ścięta, na pionowej płaszczyźnie ma płytki żłobek. Naczynie zdobione jest co najmniej trzema liniami falistymi rytymi równo jakimś jednozębnym narzędziem. Po stronie wewnętrznej ciągi garncarskie bardzo równe są pod i na krawędzi, niżej są mniej równe. Do wyrobu użyto gliny białej bez lub z bardzo małą domieszką. Poziom 1, w—wa II, dz. 5, ryc. 11.

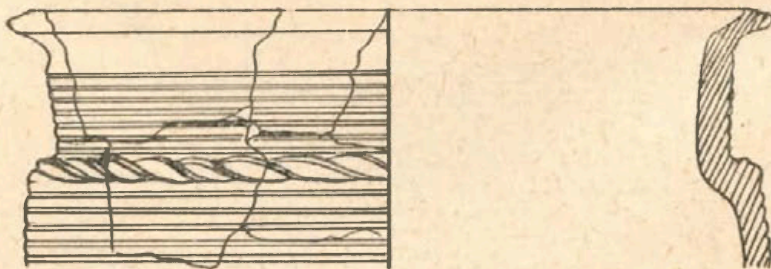
Ryc. 12

12. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru czarno-szaro-brązowego. Zachowana wys. 11 cm, średn. wylewu 15,7 cm, średn. największej wydętości brzuśca 17,5 cm. Profil naczynia jest esowaty. Krawędź jest wychylona, pionowo ścięta, ze żłobkiem na pionowej płaszczyźnie. Naczynie jest zdobione żłobkami dookólnymi zaczynającymi się blisko pod krawędzią. Żłobki są wąskie, lecz dość głębokie. Naczynie obtoczone jest silnie. Do wyrobu naczynia wzięto glinę żelazistą (normalną) z domieszką drobnego piasku, w którym spotyka się też i ziarna grubsze. Poziom 1, w—wa III i IV, dz. 4 i 2, ryc. 12.

Ryc. 13

13. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru brązowego. Zachowana wys. ok. 9,7 cm, średn. wylewu ok. 14 cm, średn. największej wydętości brzuśca ok. 16 cm. Profil naczynia jest w zasadzie esowaty, lecz przy wylewie tak lekko się rozchyła, że mamy do czynienia z prawie cylindryczną szyjką. Krawędź jest gruba i poziomo ścięta. Powierzchnia naczynia nie jest zdobiona. Po stronie wewnętrznej, w niższej partii brzuśca, mamy ślady różnokierunkowych mazań, w wyższej regularne ciągi garncarskie. Naczynie jednak sprawia wrażenie dobrze obtoczonego. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z drobną domieszką piaszczystą, wśród której trafiają się też i większe ziarna. Poziom 1, w—wa II, dz. 4 i 6, ryc. 13.

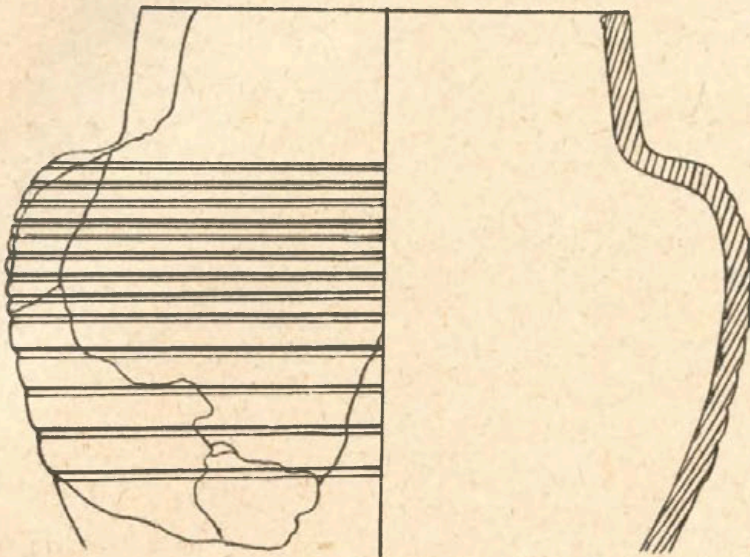

Ryc. 14

14. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru brązowego. Zachowana wys. ok. 6,8 cm, średn. wylewu ok. 20,5 cm. W zachowanej części naczynie ma kształt cylindryczny z wywiniętą, cienką, profilowaną krawędzią. Szyjka w brzusiec

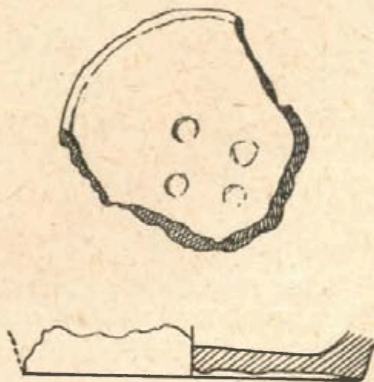
przechodzi uskokiem, na którym uformowana jest skośnie karbowana listwa. Fragment od krawędzi zdobiony jest dość szerokimi i głębokimi żłobkami dookolnymi. Po stronie wewnętrznej ślady obtaczania są równe i wyraźne z wyjątkiem pasa przebiegającego pod listwą. Do wyrobu użyto normalnej żelazistej gliny z drobną domieszką piaszczystą, wśród której spotyka się też większe ziarna. Poziom 1, w—wa IV, dz. 2, ryc. 14.

Ryc. 15

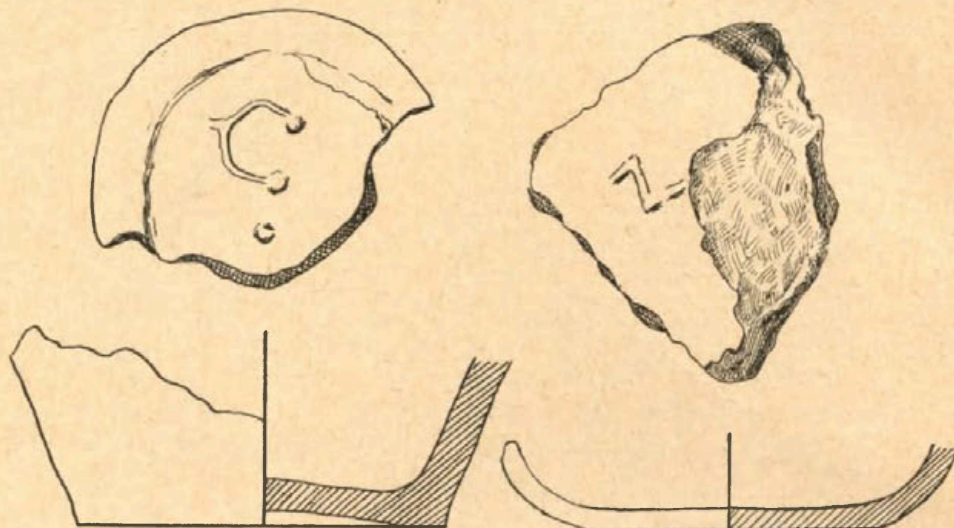
15. Zrekonstruowana część górna naczynia koloru szarobrazowego. Zachowana wys. 11,4 cm, średn. wylewu ok. 13 cm, średn. największej wydętości brzusca ok. 20 cm. Naczynie jest typem z cylindryczną szyjką. Szyjka ta zwęża się ku górze, wys. jej wynosi ok. 3,5 cm. Szyjka oddzielona jest od brzusca wyraźnymi barkami. Brzusiec naczynia zdobiony jest szerokimi żłobkami dookolnymi. Odległość między żłobkami zwiększa się w miarę schodzenia w dół naczynia. Naczynie jest bardzo dobrze obtoczone. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z drobną domieszką piaszczystą. Poziom 1, w—wa I, dz. 1, ryc. 15.

16. Fragment dna koloru ciemnobrunatnego, o średn. ok. 9 cm. Dno jest bardzo lekko wklęsłe. Po stronie zewnętrznej, w jego środku, znajdują się cztery wypukłe guzki, ustawione trochę niesymetrycznie. Średn. guzków 0,5—0,6 cm. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z domieszką drobnego piasku. Poziom 1, w—wa II, dz. 4, ryc. 16.

Ryc. 16

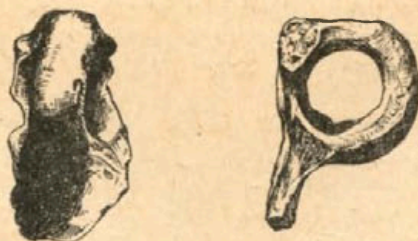
17. Fragment dna naczynia koloru brunatnego. Średn. 10 cm. Dno jest wklęsłe. Po stronie zewnętrznej znajdują się trzy wypukłe guzki o średn. ok. 0,5 cm. Dno było prawdopodobnie wygniecione z jednego kawałka, potem obtoczone. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z drobną domieszką piasku. Poziom 1, w—wa III, dz. 4, ryc. 17.

Ryc. 17

Ryc. 18

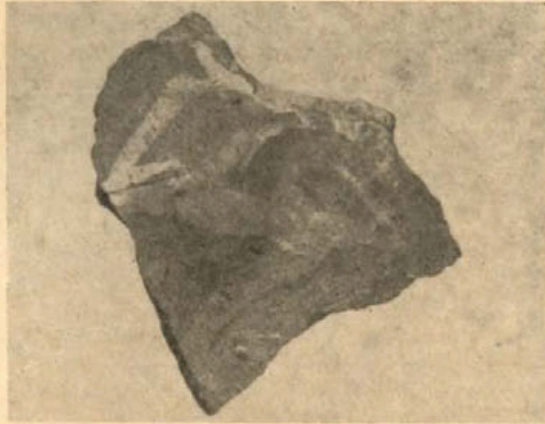
18. Fragment dna koloru białozółtego, o średn. ok. 8 cm. Dno jest całkowicie płaskie. Po stronie zewnętrznej znajduje się wypukły znak garncarski w kształcie litery „Z”. Do wyrobu użyto gliny białej z domieszką piaszczystą. Poziom 1, w—wa II, dz. 5, ryc. 18.

Ryc. 19

19. Ucho gliniane naczynia koloru szarobrunatnego. Wys. całego fragmentu 5,6 cm, wys. samego ucha 4 cm. Ucho zaczynało się przy krawędzi naczynia. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z domieszką piasku. Poziom 1, w—wa II, dz. 4, ryc. 19.

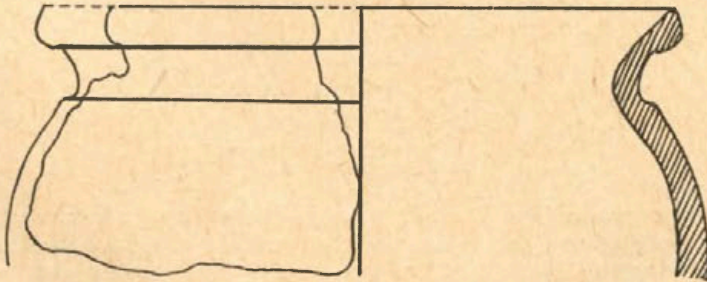
20. Fragment naczynia glinianego koloru brązowego. Na powierzchni zewnętrznej ciągi garncarskie są regularne i równe, po stronie wewnętrznej krzywe. Na stronie zewnętrznej znależ obmazywanie naczynia bardzo delikatną jasną gliną. Ślady po mażących palcach są bardzo wyraźne. Poziom 1, w—wa II, dz. 5, ryc. 20.

Ryc. 20

Ceramika poziomu drugiego

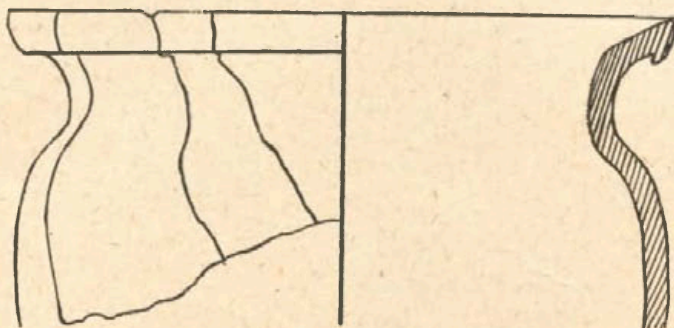
21. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru białego z partiami ciemnymi. Zachowana wys. 7 cm, średn. wylewu 17 cm, największa średn. brzuśca ok. 18,7 cm. Naczynie miało profil esowaty z małym załomem przy przejściu brzuśca w szyjkę. Krawędź jest wywinięta, gruba, z charakterystyczną zewnętrzną wargą, właściwą tzw. ceramicie białej. Naczynie jest kompletnie nie zdobione. Po stronie wewnętrznej

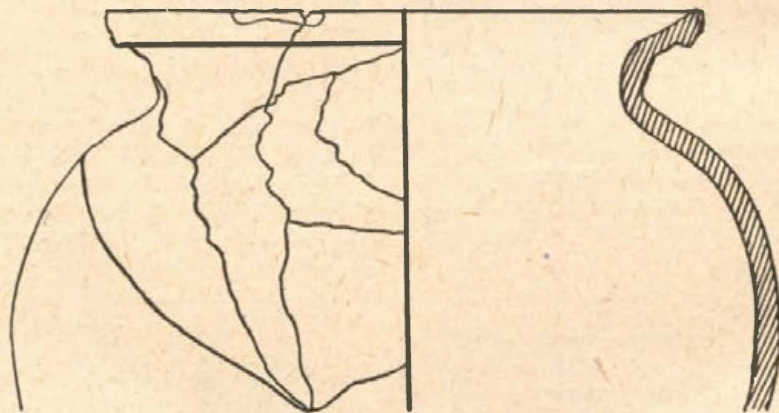
Ryc. 21

ślady obtaczania są wyraźne i równe. Znać ślad zlepiania dwóch taśm, czy też wałków. Naczynie było silnie obtoczone (?). Do wyrobu użyto gliny białej, albo bez domieszki piaszczystej, lub z bardzo niewielką. Poziom 2, w—wa VI, dz. 4, ryc. 21.

22. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru białokremowego. Zachowana wys. 8,4 cm, średn. wylewu 18 cm, średn. największej wydętości brzuśca ok. 17,6 cm. Profil naczynia jest esowaty z lekko zaznaczonymi barkami oddzielającymi brzusiec od szyjki. Krawędź jest wywinięta z charakterystyczną zewnętrzną wargą, właściwą dla tzw. ceramiki białej. Naczynie nie jest zdobione, brak żłobków dookólnych. Wewnętrzna powierzchnia jest trochę nierówna, jednak naczynie obtoczone jest dość silnie. Naczynie wykonane jest z gliny białej z dość grubą domieszką piasku. Poziom 2, jama 2, dz. 4, ryc. 22.

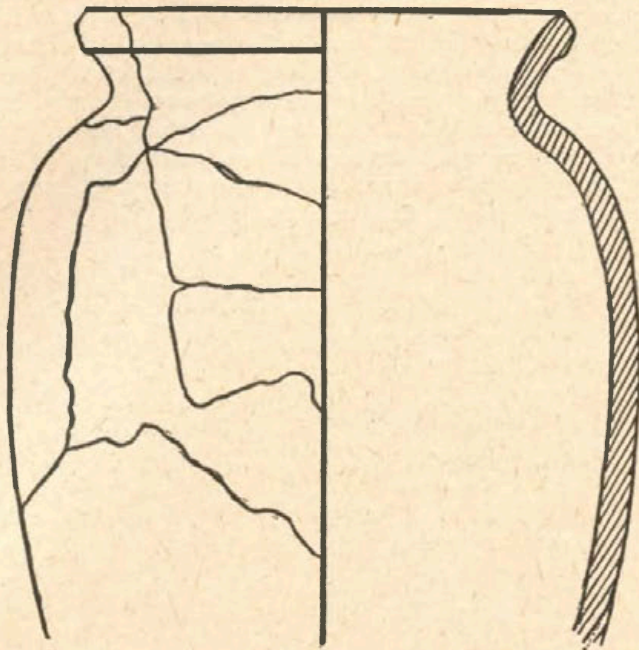

Ryc. 22

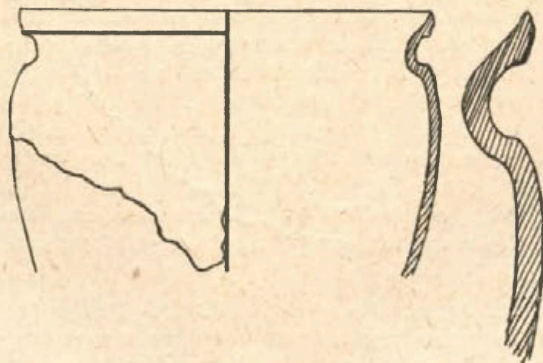
Ryc. 23

23. Zrekonstruowana górna część naczynia z wierzchu koloru szarego, od wnętrza białawożółtawego. Zachowana wys. 10,8 cm, średn. wylewu ok. 16 cm, średn. największej wydętości brzuśca ok. 20,6 cm. Naczynie ma profil esowaty. Krawędź jest wywinięta na zewnątrz i ma charakterystyczną zewnętrzną wargę właściwą tzw. ceramice białej. Naczynie jest zupełnie nie zdobione. Po stronie wewnętrznej i zewnętrznej ślady obtaczania są nierówne na brzuścu, regularne w części przybrzeżnej. Po stronie wewnętrznej jest też ślad zlepiania dwóch taśm lub wałków. Do wyrobu użyto gliny białej, może z dodatkiem innej, z domieszką drobnego piasku. Kolor szarawy powierzchni zewnętrznej prawdopodobnie pochodzi z wypału. Poziom 2, w—wa VI, ryc. 23.

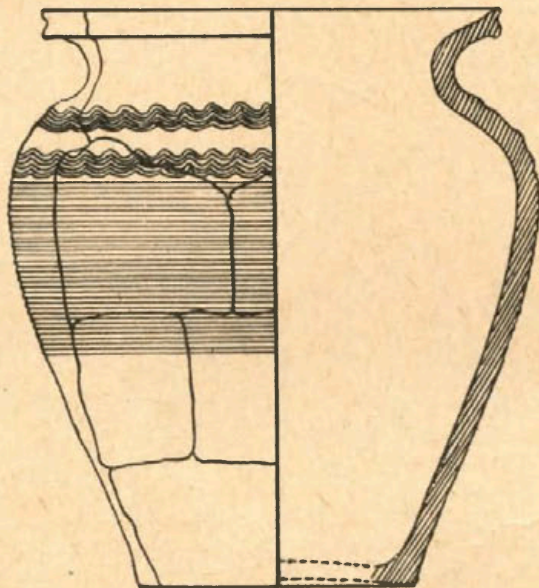
Ryc. 24

24. Zrekonstruowana część naczynia koloru białoszarego, częścią przydymionego. Zachowana wys. 17 cm, średn. wylewu 13 cm, średn. największej wydętości brzuśca ok. 17 cm. Profil naczynia jest esowaty, brzusec ma tendencję do beczułkowatości. Krawędź jest gruba, wywinięta, charakterystyczna dla tzw. ceramiki białej, ma zaznaczoną zewnętrzną wargę. Naczynie jest całkowicie nie zdobione, brak nawet żłobków dookolnych. Jego powierzchnia wewnętrzna jest bardzo nierówna. Wyraźniejsze ślady obtaczania widoczne są tylko pod krawędzią i na krawędzi. Do wykonania naczynia użyto gliny białej, możliwe że z domieszką gliny żelazistej oraz bardzo drobnego piasku. Po wypaleniu naczynie uzyskało barwę białawoszarą z ciemniejszą smugą pod krawędzią. Poziom 2, w—wa V, dz. 2, ryc. 24.

Ryc. 25

25. Zrekonstruowana część gorna naczynia koloru siwoczarniawego o zachowanej wys. 14 cm, średn. wylewu ok. 23 cm. Profil naczynia jest esowaty z wyraźnie zaznaczonymi barkami oddzielającymi brzusiec od szyjki. Krawędź jest wywinięta, szeroka, z zewnętrzną wargą (krawędź charakterystyczna dla tzw. ceramiki białej). Naczynie jest kompletnie nie zdobione. Mimo pewnych nierówności obtoczenie jest dość silne. Do wyrobu naczynia użyto prawdopodobnie gliny białej, jego ciemną barwę należy uznać za wynik zadymienia. Do gliny użyto b. drobnej, piaszczystej domieszki. Poziom 2, w—wa VI, dz. 4, ryc. 25.

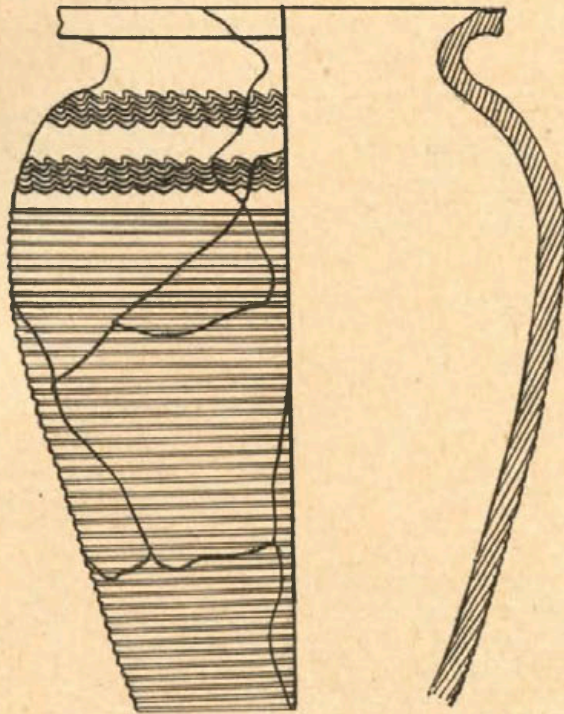

Ryc. 26

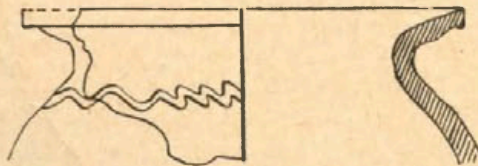
26. Zrekonstruowane naczynie gliniane koloru szarosiwego. Wys. 15,5 cm, średn. dna 7,5 cm, średn. największej wydętości brzuśca 14,2 cm, średn. wylewu ok. 12,3 cm. Profil naczynia jest esowaty z lekko oddzielającą się od brzuśca szyjką. Krawędź jest wywinięta, pionowo ścięta, ze żłobkiem na pionowej płaszczyźnie. Dno zrekonstruowane z małego fragmentu, prawdopodobnie lekko wklęsłe. Naczynie zdobione jest na barkach dwoma pasami linii falistych, rytymi głęboko grzebykiem o pięciu zębach. Pod tymi pasami ciągnie się strefa żłobków dookólnych szeroka na 4,5 cm. Żłobki są bardzo drobne i dość głębokie. Naczynie jest po zewnętrznej stronie dobrze obtoczone, po stronie wewnętrznej znać duże nierówności i mazania pionowe. Gлина ma bardzo drobną domieszkę piaszczystą. Poziom 2, w—wa VI, dz. 4, ryc. 26.

27. Częściowo zrekonstruowane naczynie gliniane koloru brązowoszarego. Brak części przydennej. Zachowana wys. 19 cm, średn. wylewu 12 cm, średn. największej wydętości brzuśca 15 cm. Profil naczynia jest esowaty. Największa wydętość brzuśca umieszczona wysoko. Krawędź wywinięta, z lekkim żłobkiem na pionowej płasz-

czyźnie. Naczynie zdobione na barkach dwoma pasmami linii falistych delikatnie rytymi pięcioletnim grzebieniem. Pod pasmami ciągną się żłobki dookolne na całej zachowanej wysokości naczynia. Żłobki te są wąskie i miejscami krzywe. Naczynie jest dobrze obtoczone. Gлина ma bardzo drobną domieszkę piaszczystą. Poziom 2, w—wa VI, dz. 4, ryc. 27.

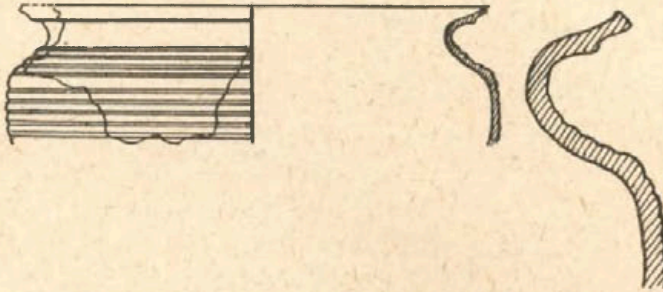
Ryc. 27

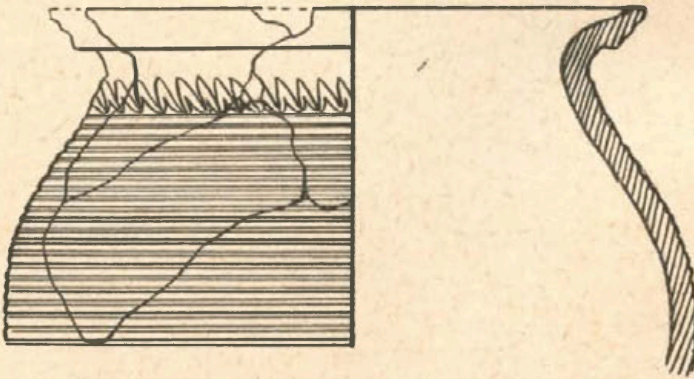
Ryc. 28

28. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru ciemnoszarego. Zachowana wys. 4 cm, średn. wylewu ok. 12 cm. Naczynie miało profil esowaty. Krawędź głęboko wywinięta ma brzeg pionowo ścięty. Na pograniczu brzuśca i szyjki umieszczony jest ornament w postaci płytko rytej, pojedynczej, krzywej linii falistej. Naczynie obtoczone (w partii zachowanej) dość silnie. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z dużą domieszką bardzo drobnoziarnistego piasku. Poziom 2, w—wa VI, dz. 2, ryc. 28.

29. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru szaro-czarno-brązowego. Zachowana wys. 7,4 cm, średn. wylewu ok. 24,4 cm, średn. największej wydętości brzuśca ok. 26 cm. Profil naczynia jest esowaty z lekkim załamaniem w przejściu z brzuśca w szyjkę. Krawędź jest wywinięta, cienka i profilowana. Naczynie, zdobione dość głębokimi żłobkami dookolnymi zaczynającymi się od samej szyjki, jest silnie obtoczone. Do wyrobu użyto gliny normalnej, żelazistej, z dużą domieszką tłuczonego granitu. Poziom 2, w—wa VI, dz. 4, ryc. 29.

Ryc. 29

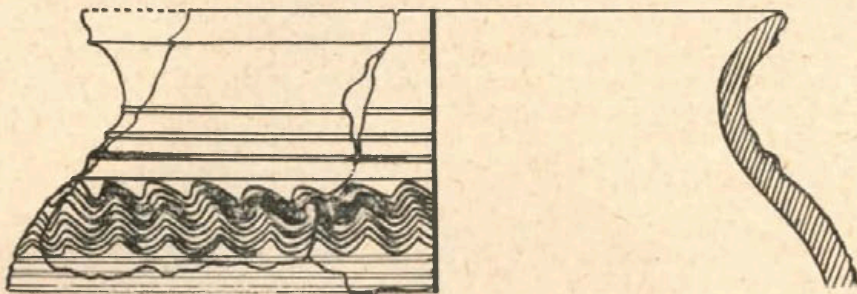
Ryc. 30

30. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru brązowoszarego. Zachowana wys. 9,1 cm, średn. wylewu ok. 16 cm, największa średn. brzuśca ok. 18,6 cm. Naczynie miało profil esowaty z największą średnicą brzuśca umieszczoną stosunkowo nisko. Krawędź wychylona na zewnątrz jest lekko profilowana. Na pograniczu brzuśca i szyjki umieszczona jest pojedyncza linia falista, głęboko ryta. Pod nią ciągną się żłobki dookolne. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej ze sporą domieszką grubego piasku. Poziom 2, w—wa VI, dz. 2, ryc. 30.

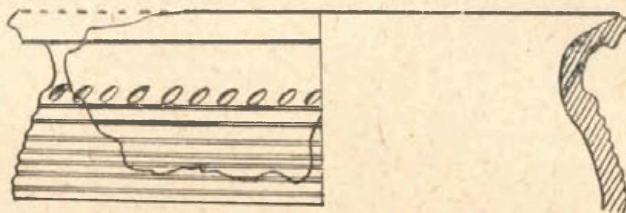
31. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru ciemnobrunatnego. Zachowana wys. 7,6 cm, średn. wylewu ok. 19 cm. Naczynie miało profil esowaty. Krawędź jest słabo wychylona na zewnątrz, zaokrąglona i profilowana. Naczynie zdobione w dolnej części szyjki dwoma szerokimi żłobkami, pod nimi idzie szerokie 2,2 cm pasmo

linii falistych rytym grzebieniem. Pod pasmem zaczynają się wąskie żłobki dookolne. Naczynie jest silnie obtoczone. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z dużą domieszką tłuczonego granitu. Poziom 2, dz. 6, jama 2, ryc. 31.

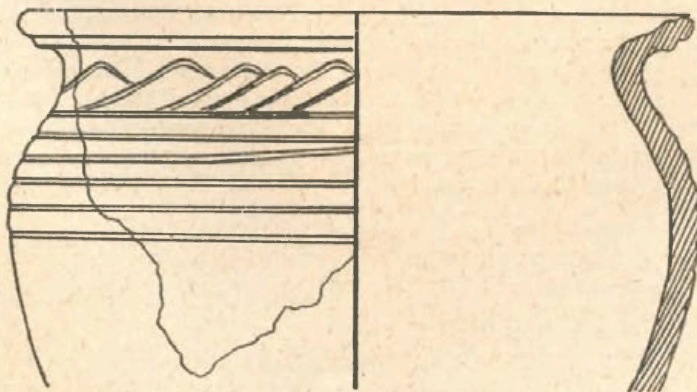

Ryc. 31

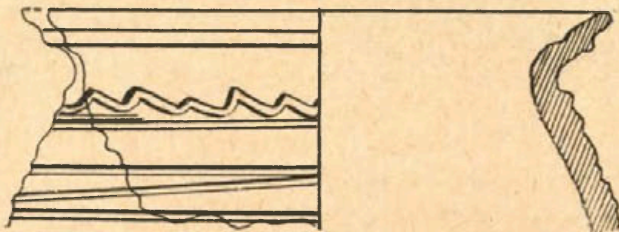
Ryc. 32

32. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru brązowego. Zachowana wys. 4,7 cm, średn. wylewu ok. 16 cm. Naczynie miało profil esowaty. Krawędź jest wywinięta, dość gruba i profilowana. Naczynie zdobione u przejścia brzuśca w szyjkę szeregiem skośnych dołków paznokciowych, pod którymi zaczynają się płytkie i wąskie żłobki dookolne. Naczynie jest silnie obtoczone. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z drobną domieszką piaszczystą, wśród której spotyka się i większe ziarna. Poziom 2, w—wa V, dz. 7, ryc. 32.

Ryc. 33

33. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru szarobrazowego. Zachowana wys. 10 cm, średn. wylewu ok. 18 cm, największa średn. brzuśca ok. 18,5 cm. Naczynie miało profil esowaty z największą wydętością brzuśca umieszczoną dość nisko. Krawędź wychylona na zewnątrz jest zaokrąglona i profilowana, po stronie wewnętrznej ma płytki rowek. Na szyjce naczynia jest ornament składający się jakby z szeregu zachodzących na siebie fal powstałych z rozbicia linii falistej. Niżej zaczyna się pas, 3,4 cm szeroki, żłobków dookolnych. Żłobki te są krzywe, podobnie jak ornament na szyjce. Po stronie wewnętrznej, na brzuścu, ciągi garncarskie biegną skośnie, na krawędzi horyzontalnie. Do wyrobu użyto gliny normalnej, żelazistej, z bardzo drobnoziarnistą domieszką. Poziom 2, jama 1, ryc. 33.

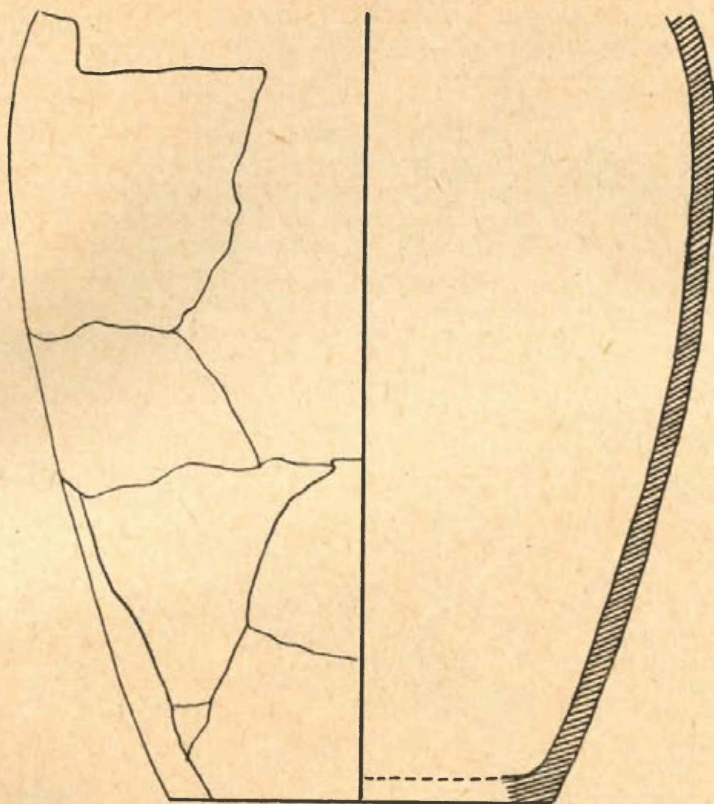
Ryc. 34

34. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru jasnobrazowego. Zachowana wys. ok. 5,8 cm, średn. wylewu ok. 15,8 cm. Naczynie miało profil esowaty. Krawędź jest wychylona na zewnątrz, u góry zaokrąglona, profilowana, po stronie wewnętrznej ma rowek. Naczynie zdobione na pograniczu brzuśca i szyjki pojedynczą głęboko rytą linią falistą. Linia ta jest krzywa. Pod nią zaczynają się żłobki dookolne, również ryte głęboko i również krzywe. Po stronie wewnętrznej ciągi garncarskie są regularne, wskazujące na dość mocne obtaczanie. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej o bardzo drobnoziarnistej domieszce. Poziom 2, w—wa VI, dz. 4, ryc. 34.

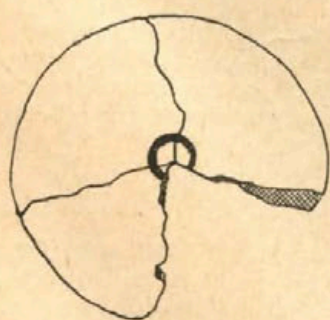
35. Zrekonstruowana część przydenna i brzuścowa koloru białawoszarego. Zachowana wys. 21,3 cm, średn. dna 10,4 cm, największa średn. brzuśca 19 cm. Brzusiec ma kształt jajowaty. Kształt dna zrekonstruowany z małego fragmentu jest niepewny, można przypuszczać, że jest płaskie. Naczynie jest zupełnie nie zdobione, brak żłobków dookolnych. Po stronie zewnętrznej ślady obtaczania są bardzo słabe i niepewne, po stronie wewnętrznej znaczące nierówności i ślad zlepiania dwóch taśm, czy też wałków. Do wyrobu naczynia użyto gliny białej z bardzo drobną domieszką piasku i może z domieszką gliny innej. Naczynie wypalone jest nierówno, na jego powierzchni są ciemniejsze plamy oraz przełom nie wszędzie jest jednakowej barwy. Poziom 2, jama 2, dz. 4, ryc. 35.

36. Dno naczynia wykonane z białej gliny. Średn. 8,5 cm. Dno jest płaskie. Na środku strony zewnętrznej znajduje się okrągły odcisk osi garncarskiej o średn. ok. 1,2 cm, głęboki ok. 0,2 cm. W glinie jest bardzo drobna domieszka piaszczysta. Poziom 2, w—wa V, dz. 8, ryc. 36.

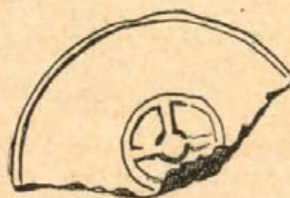
37. Fragment dna naczynia wykonanego z gliny białej. Dno jest bardzo lekko wklęsłe. Jego średn. wynosi ok. 9,4 cm. Na środku strony zewnętrznej znajduje się wypukły znak garncarski w formie krzyża w kole. U przecięcia się ramion krzyża

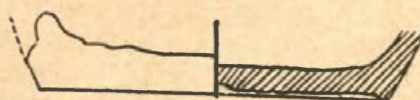
Ryc. 35

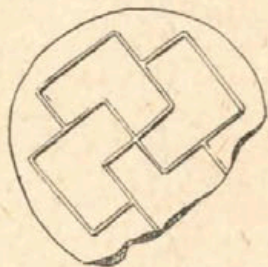
Ryc. 36

Ryc. 37

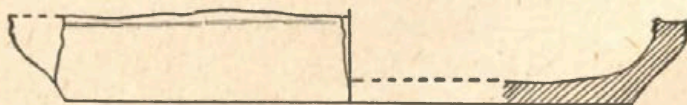
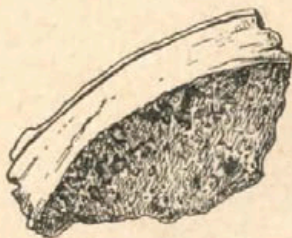
jest okrągły, wklęsły odcisk osi garncarskiej (?) o średn. ok. 0,8 cm, głęboki na ok. 0,1 cm. Do gliny dosypana jest dość gruba domieszka piaszczysta. Poziom 2, w—wa VI, dz. 2, ryc. 37.

38. Dno naczynia koloru szarobrazowego, o średn. 7 cm. Dno jest bardzo lekko wklęsłe, prawie płaskie. Po stronie zewnętrznej znajduje się wypukły znak garncarski, powstały jakby z przecięcia się czterech kwadratów. W środku znaku jest lekkie wzniesienie, rodzaj małego guzka. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z dużą domieszką bardzo drobnego piasku. Poziom 2, w—wa VI, dz. 2, ryc. 38.

Ryc. 38

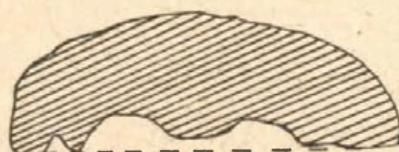
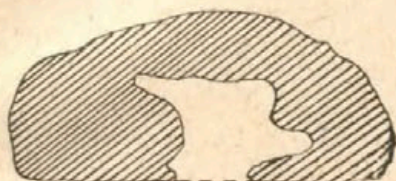
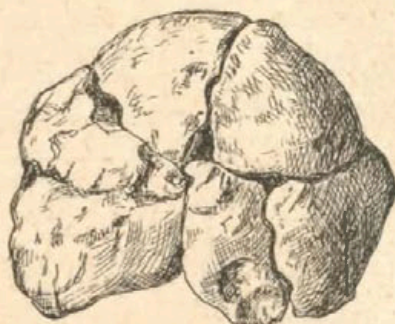
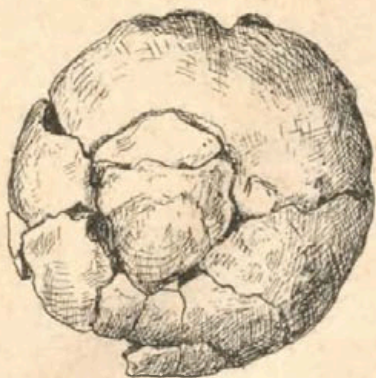

Ryc. 39

39. Fragment talerza koloru brunatnoszarego, o średn. dna ok. 15 cm, średn. wylewu ok. 18,3 cm, wys. ok. 2,3 cm. Krawędź talerza jest poziomo ścięta. Prawdopodobnie został on wytłoczony z jednego kawałka i lekko obtoczony. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z bardzo dużą i gruboziarnistą domieszką piasku. Poziom 2, dz. 6, jama 2, ryc. 39.

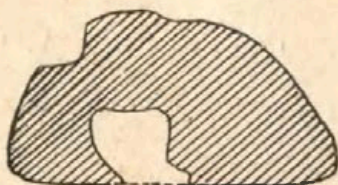
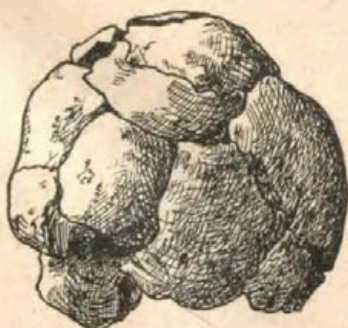
Ceramika poziomu trzeciego

40. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru siwoszarego. Zachowana wys. 11 cm, średn. wylewu ok. 10 cm, największa średn. brzuśca ok. 10,8 cm. Naczynie miało profil esowaty, a jego największa wydętość brzuśca umieszczona jest nisko. Krawędź naczynia jest szeroka, wychylona na zewnątrz, pionowo ścięta, z zagłębieniem w środku. Brzusiec zdobiony jest dookołnymi żłobkami, miejscami nierównymi. Powierzchnia wewnętrzna naczynia wskazuje na stosunkowo mocne obtoczenie, mimo że można zaobserwować ślady ukośnych maźnięć oraz nierówności. Gлина w dotknięciu jest bardzo delikatna, w przełomie widać jednak drobne ziarenka piasku. Do wyrobu użyto gliny normalnej. Poziom 3, w—wa VII, dz. 2, ryc. 43.

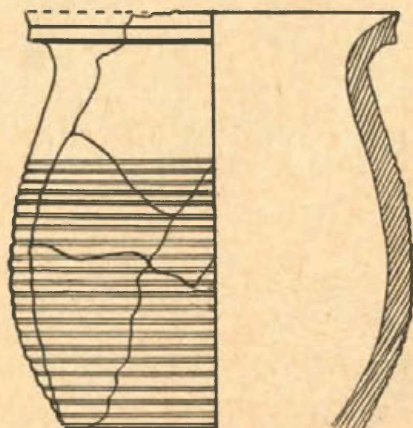
Ryc. 41

Ryc. 40

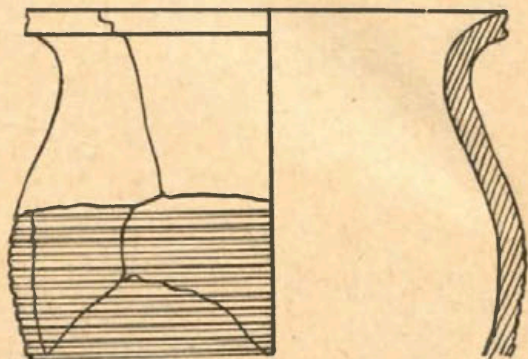

Ryc. 42

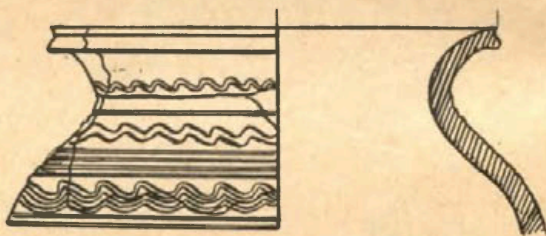
41. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru szarobrazowego. Zachowana wys. ok. 9 cm, średn. wylewu ok. 12,7 cm, największa średn. brzuśca ok. 13,8 cm. Co do formy, zdobienia i obtaczania, jest zupełnie podobne do opisanego poprzednio. Poziom 3, w—wa VII, dz. 2, ryc. 44.

Ryc. 43

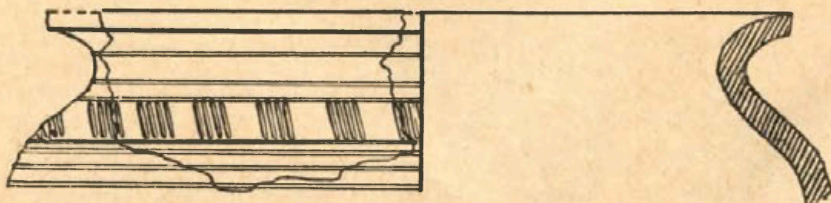

Ryc. 44

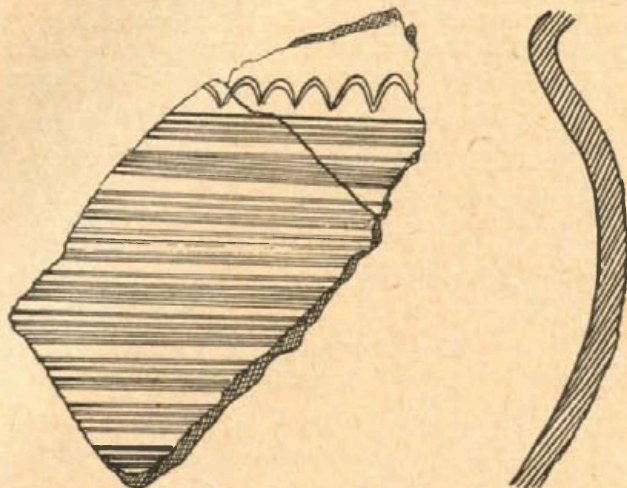
Ryc. 45

42. Zrekonstruowana górna część naczynia barwy ciemnoszarej. Zachowana wys. 5,4 cm, średn. wylewu ok. 11,8 cm. Profil naczynia jest esowaty, krawędź wychylona, pionowo ścięta, z zagłębieniem w środku. Powierzchnia jego jest zdobiona liniami falistymi oraz równoległymi. Naczynie obtoczone dość silnie. Powierzchnia jego w dotknięciu jest miękka, w przełomie widoczne są jednak i grubsze ziarna piasku. Poziom 3, w—wa VII, dz. 2, ryc. 45.

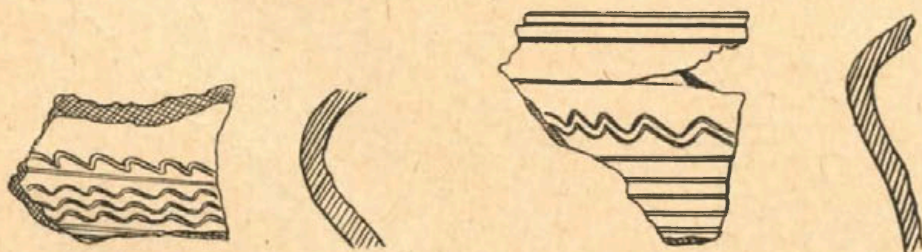
Ryc. 46

43. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru ciemnoszarego. Zachowana wys. 4,6 cm, średn. wylewu ok. 19,8 cm. Profil naczynia był esowaty, krawędź wychylona i pionowo ścięta. Fragment zdobiony jest żłobkami dookólnymi i grupami żłobków skośnych. Naczynie obtoczone jest silnie. Do wyrobu użyto gliny normalnej z domieszką piasku. Poziom 3, w—wa VII, dz. 2, ryc. 46.

Ryc. 47

44. Fragment grubościennego naczynia koloru siwawego. Zachowana wys. ok. 13 cm. Fragment zdobiony jest w części podkrawędznej regularną linią falistą, niżej żłobkami dookólnymi, miejscami krzywymi. Po stronie wewnętrznej ciągi garncarskie są wyraźne, lecz mało regularne. Do wyrobu użyto gliny normalnej z dodatkiem piasku. Poziom 3, w—wa VII, dz. 2, ryc. 47.

Ryc. 48

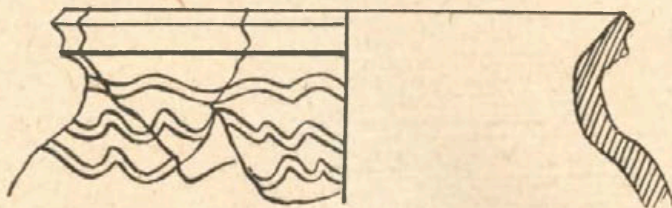
Ryc. 49

45. Mały fragment naczynia koloru szarosiwego, obtoczonego dość silnie, zdobionego ostro rytymi liniami falistymi. Do wyrobu użyto gliny normalnej z domieszką piasku. Poziom 3, w—wa VII, dz. 2, ryc. 48.

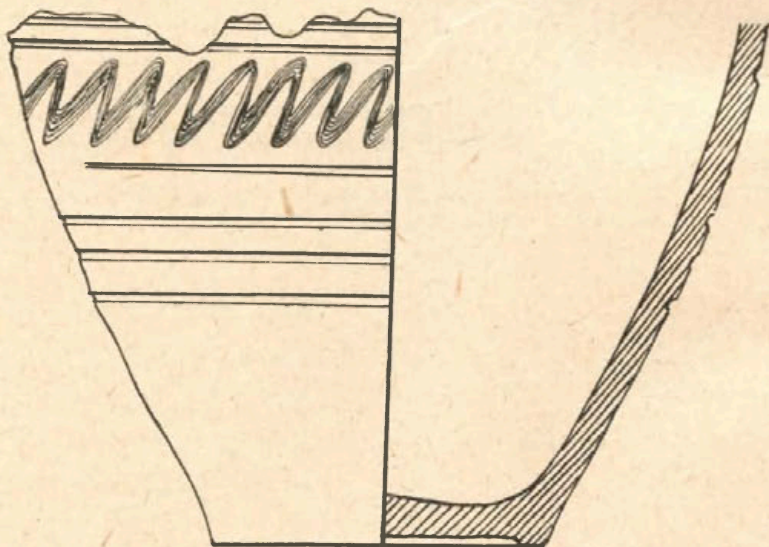
46. Fragment przykrawędny naczynia siwoszarego, o profilu esowatym. Naczynie było stosunkowo cienkościennie. Brzeg naczynia był wychylony na zewnątrz, a krawędź lekko profilowana. Mimo krzywych ciągów garncarskich naczynie sprawia

wrażenie obtoczonego silnie. Fragment zdobiony jest krzywą linią falistą i żłobkami dookolnymi. Gлина jak we fragmentach poprzednich. Poziom 3, w—wa VII, dz. 2, ryc. 49.

47. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru szarosiwego. Zachowana wys. 5 cm, średn. wylewu ok. 15 cm. Krawędź naczynia jest szeroka i silnie profilowana. Po stronie wewnętrznej ciągi garncarskie są dość regularne. Naczynie zdobione było trzema mocno krzywymi liniami falistymi rytymi głęboko. Inny fragment tego naczynia wskazuje, że pod liniami tymi znajdowały się żłobki dookolne. Do wyrobu użyto gliny normalnej z drobną domieszką piaszczystą. Poziom 3, w—wa VII, dz. 2, ryc. 50.

Ryc. 50

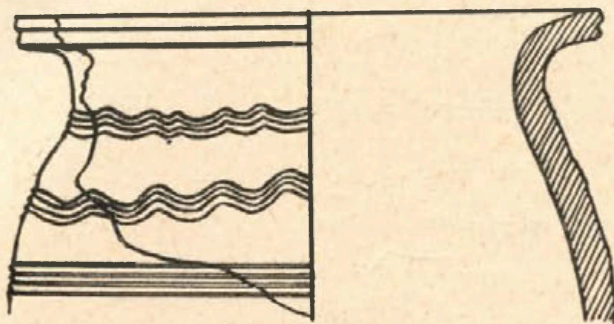
Ryc. 51

48. Duży wyklejony fragment przydenny naczynia koloru szarosiwego. Średn. dna ok. 8,7 cm, zachowana wys. fragmentu 14 cm. Dno jest płaskie z podwyższonym pierścieniem i ma ślad podsypki z drobnego piasku. Po wewnętrznej stronie naczynia widoczne są ciągi garncarskie, bliżej dna bardzo nierówne, wyżej regularniejsze. Naczynie zdobione było szerokimi, mało regularnymi żłobkami dookolnymi. Między

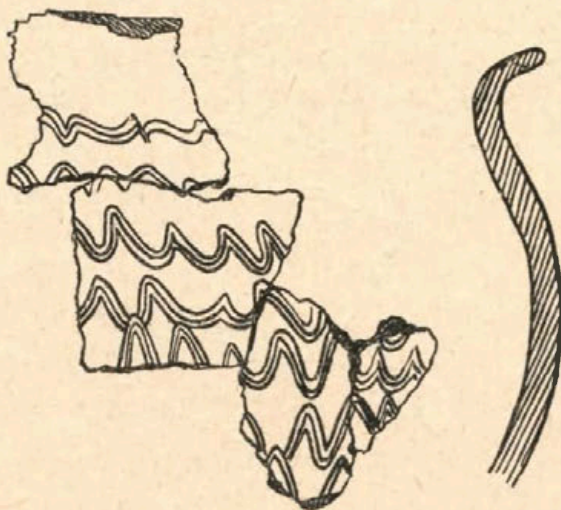

nimi biegnie pasmo delikatnie mazanych linii falistych. Do wyrobu użyto gliny normalnej z bardzo drobną domieszką piaszczystą. Poziom 3, w—wa VII, dz. 2, ryc. 51.

49. Zrekonstruowana górna część naczynia koloru szarobrunatnego. Zachowana wys. 8 cm, średn. wylewu ok. 15,7 cm. Profil naczynia jest esowaty z największą wydętością brzuśca umieszczoną nisko. Krawędź jest wywinięta, pionowo ścięta i opatrzona lekkim wgłębieniem. Po stronie zewnętrznej mamy zdobienie w postaci dwóch pasm linii falistych rytych starannie, choć trochę nierówno, oraz pasma linii poziomych. Po stronie wewnętrznej mamy ślady słabego obtoczenia na samej krawędzi, niżej zaczynają się mazania pionowe. Do wyrobu użyto gliny normalnej z domieszką ziarn tłuczonego granitu. Poziom 3, dz. 8, pod konstrukcjami ziemianki nr 1, ryc. 52.

Ryc. 52

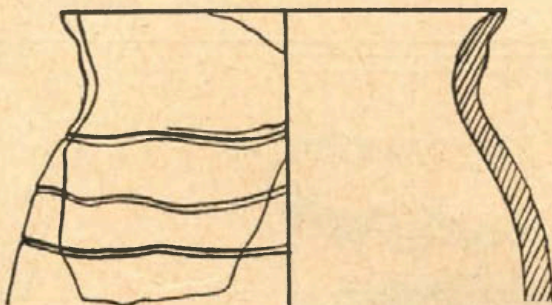

Ryc. 53

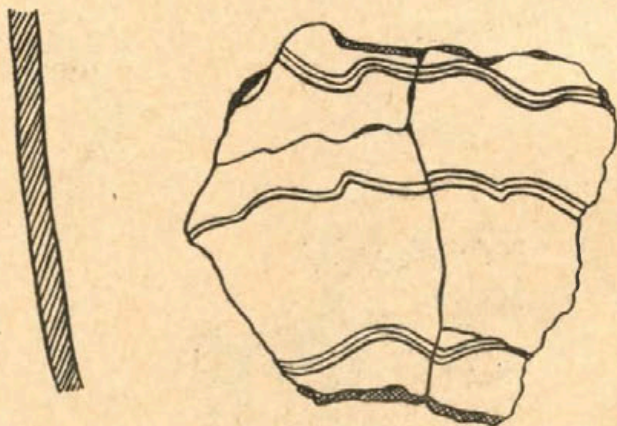
50. Fragment naczynia koloru brązowoszarego, o profilu esowatym, bogato zdobionego krzywymi i nieregularnymi pasmami linii falistych. Zachowana wys. fragm. ok. 12 cm. Największa wydętość brzuśca naczynia musiała być umieszczona nisko. Brzeg naczynia jest wywinięty i zaokrąglony. Wewnętrzna jego powierzchnia jest

bardzo nierówna, ciągi garncarskie widoczne są tylko na krawędzi. Do wyrobu użyto gliny normalnej z dość dużą domieszką (tłuczony granit?). Poziom 3, w—wa VII, dz. 4, ryc. 53.

51. Górna część naczynia koloru szarobrunatnego, o średn. wylewu ok. 12 cm. Zachowana wys. ok. 7,4 cm. Profil naczynia jest łagodnie esowaty. Największa wydętość brzuśca umieszczona jest nisko. Brzeg naczynia jest słabo wychylony i ma w środku swej wysokości lekkie zgrubienie, jakby ślad rozplywającej się listwy. Po stronie zewnętrznej widzimy zdobienie w postaci trzech żłobków dookólnych szeroko rozstawionych i rytych bardzo krzywo. Po stronie wewnętrznej widać ślady słabego obtaczania. Gлина jest normalna z domieszką drobnego piasku. Pogranicze poziomu 2 i 3, w—wa VIa, dz. 5, ryc. 54.

Ryc. 54

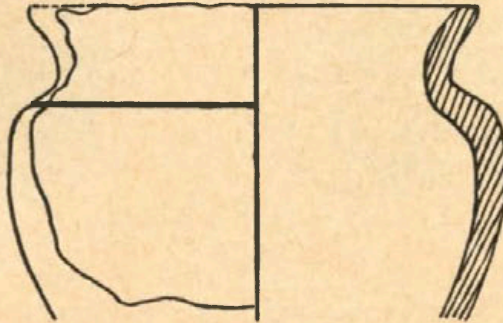

Ryc. 55

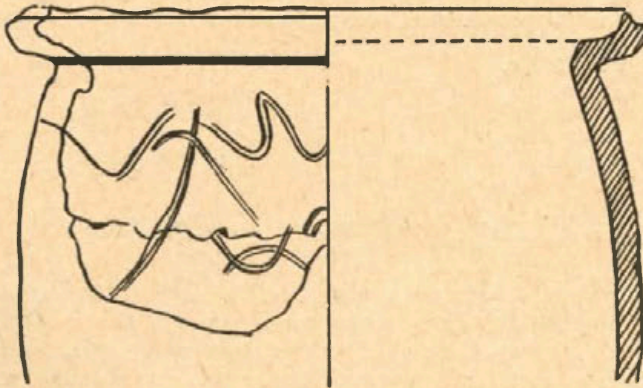
52. Fragmenty naczynia koloru brązobrunatnego, zdobionego podwójnymi i pojedynczymi liniami falistymi rytymi bardzo krzywo. Po stronie wewnętrznej nie ma ciągów garncarskich, są natomiast wyraźne pionowe mazania wraz z szerokimi żłobkami po palcach. Do wyrobu użyto normalnej gliny żelazistej z dużą domieszką drobnego piasku. Część fragmentów została znaleziona w poziomie 2, część w poziomie 3, w—wa VI i VII, dz. 2, ryc. 55.

Ceramika prymitywna z górnych warstw Czerмна

53. Górna część naczynia koloru czarniawobrazowego. Zachowana wys. 8 cm, średn. wylewu ok. 12 cm, największa wydętość brzuśca ok. 13 cm. Profil naczynia jest zasadniczo esowaty z wyraźnym załomem na barkach. Krawędź jest lekko zaokrąglona. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna naczynia jest nierówna, ślady obtaczania są niewyraźne, trochę lepiej widać je pod krawędzią. Gлина jest normalna z grubą domieszką piasku. Poziom 1, w—wa II, dz. 6, ryc. 56.

Ryc. 56

Ryc. 57

54. Górna część naczynia koloru czarniawobrazowego. Zachowana wys. ok. 9 cm, średn. wylewu ok. 16,5 cm. Profil naczynia zaczyna się mocno profilowaną, śmiało wychyloną krawędzią, potem biegnie stromo w dół. Brzusiec musiał być stosunkowo mało wydęty. Strona zewnętrzna naczynia jest chropawa i nierówna, znać na niej mazania biegnące w różnych kierunkach. Jest zdobiona przerywanymi i krzywymi liniami falistymi. Po stronie wewnętrznej ciągi garncarskie widoczne są tylko na samej krawędzi, niżej widać głębokie skośne mazania. Gлина jest normalna z grubą piaszczystą domieszką. Poziom 1, w—wa II, dz. 7, ryc. 57.

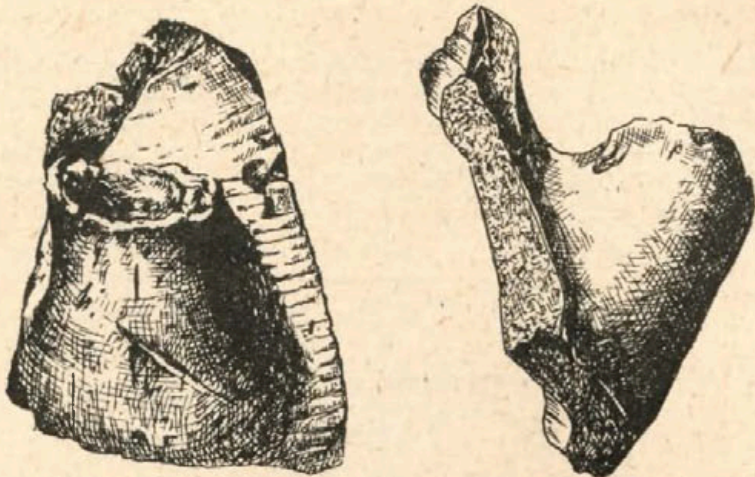

Рис. 58

Fragment przyuszny korczagi

55. Wielkość fragmentu ok. 12×9 cm, grub. 1,1 do 2 cm. Kolor naczynia ceglasty. Po stronie wewnętrznej widoczne są regularne ciągi garncarskie. Zachował się dolny fragment ucha, o przekroju poprzecznym okrągławym, o średn. $4 \times 4,5$ cm. Po prawej stronie ucha widoczne są płytkie żłobki. Gлина jest bez domieszki lub z niewidoczną. Fragment znaleziono na powierzchni podgrodzia nr 2, rys. 58.

Łódź, 26 stycznia 1953 r.

АНДЖЭЙ АБРАМОВИЧ

КЕРАМИКА ИЗ ЧЕРМНА НАД ГУЧВОЙ

Произведенные в 1952 году исследования на территории раннесредневекового городища в Чермне над Гучвой дали между прочим около 547 кг. керамики из восьми участков, размером в $2,5 \times 2,5$ м. каждый, из которых только 6 исследовано до целинного слоя. Эта керамика заслуживает внимания, так как она отличается от хорошо нам известной керамики из центральной, западной и южной Польши. Во время исследований, на основании критериев, применяемых в естественных науках, дифференцировано семь слоев (I—VII), анализ же керамики позволил выделить три (1—3) уровня, в которых керамика отличается между собой, хотя разница имеет скорее статистический характер. Первый керамический уровень соответствует I—IV слоям, второй V—VI, а третий согласуется с VII слоем. Автор датирует первый уровень XII—XIII веками (рис. 1—20), второй XI веком и может быть концом X века (рис. 21—39), третий уровень X веком, до и после 950 года (рис. 43—55). Разница между керамикой из Чермна и керамикой из других районов Польши состоит прежде всего в том, что в Чермне были использованы местные залежи глины белого цвета. В первом уровне „белая” керамика

составляет около 5—12%, общего количества, во втором уровне количество ее возрастает даже до 60%, зато в третьем уровне ее снова мало, быть может около 10%.

Вторая разница заключается в том, что в Чермне применяли гончарный круг без накладки или с плоской накладкой, вследствие чего 80% доньев было плоских или минимально вогнутых, в противоположность к западной и центральной Польше, где определенно преобладали вогнутые донья.

Заслуживают внимания найденные в Чермне груды глины, приготовленной вероятно для изготовления сосудов; имеются в этих грудках сорта белой глины и нормальной, железистой (рис. 40—42). Типы местной керамики с одной стороны напоминают изделия из Киевской Руси, как например тип с краями загнутыми внутрь (рис. 6—8) или тип с ушками (рис. 19), с другой стороны аналогичны типам, встречаемым в северо-западных славянских землях, нпр., тип с цилиндрическим горлышком (рис. 15) и тип с высунутым краем, срезанными вертикально, с пазом на срезе (рис. 12, 26—27, 43—44). Аналогия с керамикой из других районов Польши наблюдается чаще в более старых слоях. О сношениях с Русью свидетельствуют 37 осколков корчаг, найденных в первом и от части во втором керамическом уровнях. Самый характерный осколок был найден на поверхности предгорья 2 (рис. 58).

В итоге можно сказать, что в керамике из Чермна, согласно его положению, видно влияние как русской, так и польской культур; следует также считаться с существованием многочисленных местных элементов, специфичных для территории Червенских городов.

Лодзь, 26 I 1953 г.

